

"Նամահայկական էլ. Գրադարան"

կայքի՝ www.freebooks.do.am

կողմից եւ ներկայացվում է իր

այցելուների ուշադրությանը:

The book created by "PanArmenian E. Library"

Գիրքը կարող է

օգտագործվել միայն ընթերցանության համար...

For more info: www.freebooks.do.am

Library

ՄԱՅՑՈՒՄ ԿԱՐՈՂ ԵՔ ՁՅՐ ԵՐԿՐՈՒՄՆԵՐ ԱՐԿԵՐԱԸ ԼՅՅԱՅԱՌ
ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԱԾՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ ԵՎ ԻՆՏԵՐՆԵՏ
ԼՈՒՄԻՆԱՏԵԿՆԵՐՆԵՐԻ ԳՐԵՐԸ:

ՔՐՈՑՆԵ ԳՐԵՐԻ ՄՏԵՐՈՄԱՆ ՄԱՆԸՄԱՐԱՆԵՐԸ ԿԱՐՈՂ ԵՔ
ԻՄՈՒՍԱՆ "ՏԱՐԱԾՅԱՆՎԱՆ ԷԼԵԿՏՐՈՆԻԿԵՆ ԳՐԱԿՈՐՄԱՆ" ԿՈՑՔԻՑ

www.freebooks.do.am

ԵՆԴՐՈՒՄ ԵՒՐ, ՈՐ ԾԳՏՎՈՒՄ ԵՔ ՄՏԵՐ ԿՈՑՔԻՑ
ՏԱՐԱԾՈՒՄ ԵՒՐ ԶՈՒՆԻ ԸՆԹԵՐՏՈՒՆԻՔՈՒՄ:

ԳՐԵՐ ԱՐԵՒՐ: freebooks@rambler.ru

ԿԱՐԼԵՆ ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ

ԱՐՈՒՅԲ
ՍԵՎԼԿ
ԲԵՆԿՍՏԵՂՈՒ
ՍԽՐԲԵՐԸ

ԿԱՐԼԵՆ ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ

ՏՐՈՒՅՐ
ՍԵՎԿԿ
ԲԱՆԱՍՏԵՂՈՒ
ՍԽՐԲԵՐԸ

ԳՄԴ 83. 3 Հ7
Ս 411 դ

Գրախոս՝ բանասիրական գիտությունների դոկտոր
ԱՆՄԱՍՏ ԶԱՔԱՐՅԱՆ

Դանիելյան Կ. Ա.

Ս 411 դ Պարույր Սևակ բանաստեղծի սխրանքը.—Եր.
Հուլիս, 1989.—91 էջ:

*Գրքույկում պատմվում է Պարույր Սևակի սխրանքի մասին, որ
կատարեց նա իր պոեզիայով մեր երկրի դժվարին տարիներին՝ սո-
ցիալիստական հասարակությանը մղելով հեղինակության վերափո-
խումների անհրաժեշտության գիտակցության:*

Գ 4306010400 (6) 24. 1990
702 (01) 1989

ԳՄԴ 83. 3 Հ 7

ISBN 5-545-00383-5

Карлен Арташесович Даниелян

ПАРУЙР СЕВАК—ПОДВИГ ПОЭТА

(на армянском языке)

Ереван, «Луйс» 1990

© Դանիելյան Կ. Ա., 1990

Ե Ր Կ Ո Ւ Խ Ո Ս Ք

Երբ դեռ չէին եկել Վերակառուցման օրերը և բացախոսության ժամանակները և երբ չէր սկսվել աննախապաշար անկեղծությամբ ներկայացվել 1930—50-ական թվականների ստալինյան աղետը և այն մեծ ողբերգությունը, որ ապրեց ու տարավ երկրի մտածող ու խորհող ստեղծագործական մտավորականությունը—մարդիկ, որոնք այդ օրերին, այնուամենայնիվ, մնացին իսկական քաղաքացիական դիրքից և կարողացան «զորանոցային սոցիալիզմի» հակահումանիստական բնույթը մերկացնել, նպաստելով երկրում տիրող հարաբերությունների վերանորոգման դիտակցության մշակման ու ամրապնդման արդեն սկսված, սակայն դեռևս չափազանց թույլ հեղափոխական նախաձեռնումներին—այդ մարդիկ, շնայած բանտ ու աքսորին, զրկանքներին ու հալածանքներին կյանքի գնով կարողացան դեմընթաց գնալ այն ահռելի ուժին, որ կոչվում էր հնազանդվող մեծամասնության կույր պաշտամունք և հավատք:

Մեր երկիրը այսօր առաջ է քաշել սոցիալական և բա-
րոյական վերանորոգութեան նոր ծրագիր, որի իրականացու-
մը, երևի, հնարավոր կդարձնի ճշմարիտ մարդասիրական
ուղիներով առաջ մղել միլիոնավոր մարդկանց ապրուստի ու
հացի լուծման խնդիրը: Հենց այս գործին հիմա էլ աջակից
են տասնամյակներ առաջ իրենց ստեղծագործութեամբ՝ ան-
տարբերութեան ու թմրի մեջ ննջող խորհրդային մարդկանց
արթնացնելու ճիգերի մեջ սեփական ուժերի մեծ մասը ծախ-
սած երկրի իսկական ու մեծ զավակները:

Այդ զավակներից էր Պարույր Սևակը, որի կատարած
քաղաքացիական-հեղափոխական սխրանքի մասին է պատ-
մում այս գրքուկը:

Հասարակութեան վերակառուցման այս թեժ օրերին, երբ մեր վիթխարի երկիրը տենդորեն ուղիներ է որոնում սոցիալական զարգացման նոր ասի դուրս գալու և հրաժարվելու ստալինյան անիժյալ ժառանգութիւնից և առաջին քայլերն է կատարում ժողովրդավարութեան և ազատութեան սկզբունքները կյանքի կոչելու ու հաստատելու համար, Պարույր Սևակը օգնութեան է հասնում մեզ անսպասելի հայտնութեամբ՝ որպէս հոգևոր հենարան ու ուժի աղբյուր՝ դիմանալու փորձութեանը՝ և՛ հավատալու, և՛ մաքառելու համար, որպէսզի այս երկրի վրա ևս հաստատվի ճշմարտութիւնն ու արդարութիւնը, բարութիւնն ու սերը:

Պարույր Սևակը երկար է տառապել, նրա մեծ, անդնդախոր պոեզիայում հավաքվել է խորհրդային ժողովրդի զրկականքների ու տառապանքների խուլ տնօրոցը, կոկորդու՛մ սեղմած ճիչը, հոգևոր և մարմնավոր ստրկութեան քշված և տանջանքների ենթարկված միլիոնավոր մարդկանց լուռ արցունքը, փակ ու խուփ շուրթերի զայրույթի և նվաստացման դառնութիւնը, անելանելիութեան հուսահատութիւնը: Նրա հոգին ու միտքը տարիներ շարունակ կրծել են կասկածի տոնետները՝ տեղ չթողնելով ո՛չ հավատի, ո՛չ էլ առավել ևս յուսավոր ապագայի գալստեան հնարավորութեան հանդեպ:

«Զորանոցային սոցիալիզմը» նա ամենից լավ է ճանաչել, հասկացել է այն հոգեխարտիչ ծաղր ու ծանակը, որով շրջափակված էր ժամանակակից մարդը: Այդ նվաստացմանը չի դիմացել: Տարիներ շարունակ որպես իսկական հեղափոխական մաքառել է կյանքը վերափոխելու համար:

Բացահայտ, թե գաղտնի նրա բանաստեղծության մեջ արտացոլում է գտել ժամանակակից մարդու կյանքի ողբերգականությունը: Նա հասել է բանաստեղծության այն սահմաններին, երբ ծախսվում են էներգիայի ահռելի բաժիններ, և հավատաքննական դրաքննության պայմաններում, այնուամենայնիվ, բանաստեղծին հաջողվում է ասել կյանքի ճշմարտությունը, ողեկոչել ժամանակակիցների քնած ուժերը, մղել հեղափոխության:

Գրական այսպիսի անհատականություն Ռուսաստանն էլ չունի: Նա կանգնած է 50—60-ական թվականների պոեզիայի բարձրակետում, իսկ իր քաղաքացիական պոեզիայով առաջ է անցել այդ շրջանի դրեթե բոլոր բանաստեղծներից:

Կա միանգամայն թյուր պատկերացում պոեզիայի քաղաքացիականության մասին. որպես թե կարելի է տիրող կարգերի դեմ ընդդիմամարտություն շունենալ և կատարել իր քաղաքացիական պարտքը գրականության մեջ: Գրականության քաղաքացիականությունը որոշվում է կյանքը վերափոխելու հեղափոխական գիրքորոշման գաղափարական հոսքերի գեղարվեստական յուրացումներով: Դրանք, այդ հոսքերը, ներծծվում են գեղարվեստական պատկերի կառուցվածքը, ներթափանցում վերապատկերվածի զգացումային-ինտելեկտուալ համակարգը, առաջ քաշվում հազիվ միայն

Նկատվող մի ներքին ուժից, որ բանաստեղծի հոգևոր կենտրոնացման հետևանքն է:

Այս բանաստեղծությունը դառնում է մարդու հենարանը, օգնականը և խորհրդատուն միայն ճշմարտության հանդեպ պարունակած վերաբերմունքով: Կեղծիքի ու խաբեության հասարակարգը, ուր ասվում էր մի բան և իրագործվում մի այլ բան, երբ շկային բարոյականության շափանիշներ և մարդասիրության՝ օրենքով պաշտպանված սկզբունքներ, ճշմարտության դատի պաշտպանությունը դառնում էր խիզախների գործը:

Այդ աներկյուղ խիզախներից էր Պարույր Սևակը. նա դարձի միտքը մաղելով, ջոկել էր դարի նվազները: «Իսկական բանաստեղծությունը, — գրել է նա 1965-ին, պիտի դառնա միայն ճիշտ ու ճշմարիտը, առողջն ու արդարը»: Դարի նվազները հենվում էին հենց այդ ճշմարտի ու արդարի վրա:

Աիրում էր պատմել արաբական դրականությունից մի տասնպիսի տակ, որ երևի, ամենից շատ հենց իրեն էր վերաբերում: Արդարությունն ու Անարդարությունը ճամփա են քնկնում և նրանց մեջ վեճ է ծագում: Անարդարությունը սպանում է Արդարությանը և ողջակիզում նրան: Արդարությանը բարեկամները որոնումներից հետո գտնում են նրա մոխրապած աճյունը և այդ մոխրից սարքում... թանաք: Այդ որվանից Արդարությունը մեռած է աշխարհում, — ասում է գրույցը, — նա ապրում է միայն գրքերի մեջ:

Արդարության մոխրից թանաքով կարելի է միայն ճշմարտություն գրել, իսկ հակառակն անելը, այսինքն՝ «մակդիրավոր թե անմակդիր սուտ գրելը առնվազն անբարոյականություն է», — այս էր Պարույր Սևակի խոր համոզումը:

Եվ նա լեռնացավ կեղծիքի ու ստի գրականության դեմ, պատնեշեց դրա ճանապարհը, փրկելով ժամանակակիցներիս պատիվը, մարդկային արժանապատվությունը: Նա ծառացավ մի հասարակության դեմ, որ նրան չէր կարող շկործանել, որովհետև Պարույր Սևակը զարկում էր նրա հիմքերի հիմքին՝ կեղծիքի ու ստի հիմնասյուներին:

Ժամանակակից երիտասարդությունը շատ բան ունի ստի փորելու Պարույր Սևակից, և ամենից առաջ անձնազոհ նվիրումով խիզախելու և զոհվելու պատրաստակամությունը, որով նա նետվեց հասարակությունը վերափոխելու և այն փրկելու գործին: Պարույր Սևակը շատ լավ էր հասկանում, որ Խրուշչովի ժամանակ երկրում կատարված բարեփոխությունների արմատական չեն, պոչատ են, կիսատ-պռատ, և ապատություն կարելի է նվաճել պայքարելով այն «ամեն տեսելի ահափարի» դեմ, որը անշվամ է «Ֆաշիզմ» կոչված հասկացության նկատ

Պարույր Սևակը երբեմն լնդգծում էր Լև Տոլստոյի միտքը. թե գրականությունը «...լուրջ գիտակցությունն է, լուրջ ժողովրդի» և հենց այդ պատճառով է,—ասում էր նա,—որ հայ գրականությունը շատ հաճախ փոխարինել է պետությանն ու ազգային կյանքի վարչությունը: Այս տեսակետից էր նա նայում նաև իր գրականությանը, որով հույս ուներ օգնել ժամանակակիցներին արդարացի հասարակություն ստեղծելու գործում:

«Литературная газета»-յի 1988 թվականի ապրիլի 16-ի համարում տպագրվեց ԽՍՀՄ Գրողների միության նախագահության նամակը «Պրավդային» («Ավելի շատ հրապարակայնություն, ավելի շատ դեմոկրատիա, ավելի շատ

ստղիալիզմ»): «Սովետական գրողները, — ընդգծվում էր նամակում, — քիչ բան չեն արել, որ սոցիալիստական հասարակությանը դա ինքնագիտակցության, հեղափոխական վերափոխումների անհրաժեշտության եզրահանգման»):

Իրոք, 70 տարի իզուր չէ ստեղծագործել խորհրդային դրական միտքը: 70 տարիների մեջ ստեղծվել է և այն գրականությունը, որ սոցիալիստական հասարակությանը բերում է ինքնագիտակցության և ինքնաճանաչման, ու նախապատրաստում երկիրը հեղափոխական վերափոխումների ուղիներով ընթանալու: Ճիշտ է, շատ չէին այդ գրողները և ոչ էլ հնարավոր էր նրանց երկերի ազատ հրատարակումը, այնուամենայնիվ, գրողներից ոմանք դտան այն եզովպոսյան լիզուն և ստեղծագործական ձևը, որով հնարավոր էր, ինչպես ասում է Պարույր Սևակը, «հեովից-հեռու» խոսել ընթերցողի հետ և ասել ճշմարտությունը մեր երկրի հասարակական-սոցիալական հարաբերությունների մասին (Պլատոնով, Մանուկյան, Բազրիցկի, Բուլղակով, Պաստեռնակ, էրենբուրգ և այլք):

Միշտ էլ խորհրդային գրականությունն ունեցել է մեր երկրի սոցիալ-քաղաքական ընթացքի իր ընդդիմախոսներին և այն էլ հանձին ազնիվ ու ճշմարիտ գրողների, որոնք փորձել են քայլել ճշմարտության հետևից հումանիստական բարոյականության թելադրանքով: Տառապանքի ուղիներով են անցել նրանք՝ անձնական բռնադատումներից, որ գործադրվել են նրանց նկատմամբ՝ մինչև բանտ ու աքսոր, մինչև նույնիսկ ամեն տեսակ հաշվեհարդար ու սպանություն: Յուրաքանչյուր ընդդիմախոսություն դիտվել է հակախորհրդ-

դային, հակասոցիալիստական, ճիշտ այն ոգով, որ բանաձևեի է Պարույր Սևակը.

Այս կյանքի համար հոգացի՞ր՝
Պիղծ ես,
Ե՛վ անօրեն ես,
Ե՛վ բռնադատված.
«Ամե՛ն ինչ արա հանուն ա՛յն կյանքի,
Որ քեզնից հետո, հետո է գալու»...
(«Եվ այր մի՛ Մաշտոց անուն»))

Այս էր ստալինյան ժամանակների «գաղափար-կաղապարի» արսկրուսայան մահիճը, ուր խցկվում էին միանգամից ազգերը, ազգությունները, ժողովուրդները: Բոլոր իսկական արվեստագիտները անձնապես տարեցին այդ շրջանի ոգրերգությունը իրեն մտածող ու շնչող բանական էակներ, որոնք հասել էր ապեաներից մեծացույնը՝ ազատութունից զրկված լինելու մտրցկային դժբախտութունը:

Որդո՞ւյ ես սպում՝
Ուրեմըն պիղծ ես,
Ողբում սև օ՞րրդ՝
Ուրեմըն պիղծ ես,
Իրենց իսկ տված ցավի՞ց ես լալիս՝
Անօրեն ես դու,
Արժանի մահվան:
Դավանանք կոչված դավի՞ց ես լալիս՝
Անօրեն ես դու,
Արժանի մահվան.

«Մտածիր միայն ա՛յն կյանքի մասին,
Որ քեզնից հետո, հետո է գալու»...
(«Եվ այդ մի՛ Մաշտոց անուն»)

Իսկ այդ կյանքը այն կոմունիզմն էր, ուր թռիչքով մուտք գործելու պատրանքային հավատն ունեին Ստալինը և նրանից հետո եկած մեր երկրի գլխավոր քարտուղարները: Խորհ. հրրդային 280 միլիոնանոց ժողովրդի պետական մեքենան՝ սովի ու աղքատության ճիրաններում, բռնադատումների ու գնդակահարությունների, անօրինականությունների, մարդու իրավունքների բացարձակ բացակայության պայմաններում, չվճարելով մարդկանց, աշխատացնում ու կառուցել էր տալիս երկիրը՝ «...այն կյանքի համար», որ, ինչպես բանաստեղծն էր ասում «...մեզնից հետո, հետո է գալու»: Դա մեկ սերնդի ողբերգությունն չէր և ոչ միայն մեկ ժողովրդին բաժին ընկած ճակատագիր. դա հաղարավոր ու միլիոնավոր կյանքեր արժեցավ, էլ շենք խոսում բարոյական դիմախեղման այն տվերումների մասին, որ այսօր և դեռ տասնյակ տարիներ հետո էլ իրենց ղգացնել են տալու:

Աշխարհի ամենահեղափոխական ուսմունքը ղենք դարձրած, մեր երկրում ամենահակահեղափոխական գործերն էին կատարվում: Ըստ էության, աղատության և հավասարության մարդկային համապատմական երազանքի իրականացման հնարավորություններ ստեղծելու փոխարեն, ստեղծվում էին բռնադատությունների այն միջոցներն ու մեթոդները, որով շղթայվում էին մարդկանց մտածողությունը, հավատքը, տարրական իրավունքներն ու աղատությունները: Ծնվում էին ու հասարակության առաջաբեմը գրավում կաղապարված

մարդիկ, ոտբոտային բնավորութիւններ ու կամակատարներ, որոնց միջոցով իրականացվում էր ժողովրդի ստրկացումը, համատարած բանտի էր վերածվում երկիրը՝ շրջափակվելով դրսի աշխարհից անթափանցելի բետոնապատերով կամ երկաթե վարագույրով:

Զախշախվում էր երկրի ծաղիկը՝ կուսակցութեան լենինյան սերունդը, մտավորականութիւնը՝ գրողները, արվեստագետները, գիտնականները, ռազմական էլիտան, ակադեմիկոսներն ու պրոֆեսորները: Զնդանները լի էին անարդարութեան զոհերով, անկարեկից հառաչանքներով, անեծքով: Սրի էր քաշվել մարդկային բանականութիւնը, ծաղրուծանակի էին ենթարկվում մարդկանց պատիվն ու արժանապատվութիւնը, ամեն-ամեն ինչ՝ կնոջ և մոր սրբութեանից մինչև կոմունիզմին ու սոցիալիզմին նվիրված սրբասուրբ զգացմունքները: Պաշտամունքի հրեշք վեր էր ելել՝ կափկափելով արյունոտ ժանիքները: Ամենուրեք այդ հրեշք լափում էր բոլոր ազնիվ ու հավատարիմ մարդկանց, նրանց որդիներին, ազգականներին: Ասես միտումնավոր ծրագրավորվածութեամբ կոտորում էին երկրի ողնաշարը, և հարվածի թակոցը այնքան ուժգին էր ու ահռելի, որ լսելի էր ամբողջ երկրով ու աշխարհով մեկ:

Այդուհանդերձ, այս պայմաններում շարունակվում էր գործել ժողովրդի ստեղծագործական միտքը: Ճիշտ է, մարդիկ շատ լավ էին հասկանում, որ բանաստեղծական ներշնչանքի թևերը ամեն անգամ շի կարելի սրածել զգուշավորութեան և ստրկամտութեան նշտարով, բայց առանձնութեան մեջ, բոլորից գաղտնի, ինքն իրեն ծնվում էին մտքեր և պատկերներ, որոնք ակամայից ամենահստակ ու պարզ տեսանե-

խաթմար բրեցնում էին կատարվող ու կատարվելիք եղեռնապարծույթյունների ամբողջ հրեշավոր բնույթը:

Հոգևոր ստրկության այս ժամանակներում ոչ միայն խոսք չէր կարող լինել ստեղծագործական աղատութիւնների, այլև ճշմարիտ գեղարվեստական ներշնչանքների մասին: Դա կեղեքող հուսահատութեան և ինքնալկող օրինապահութեան ժամանակաշրջան էր: Եվ շնայած դրան, երբեք չէր դադարում հոգու և մտքի իսկական շարժումը այն մարդունց մեջ, որոնք ժողովրդին բաժին ընկած սոսկալի ճակատադրով մտահոգ, սրտնում էին ելք և ուժի պահեստարաններ, որ նրանց հնարավորութիւն կտային նպաստելու բոլոր ազնիվ ու ճշմարիտ հոգիներում աստիճանաբար ձև ու կերպարանք առնող այն մտադրութեանն ու վճռականութեանը, որն ուղղված էր այդ ամենը հեղափոխականորեն շրջափոխելու գործունեութեանը:

Պարույր Սևակն այս տեսակետից իսկական երևույթներից է ամբողջ խորհրդային գրականութեան մեջ: Նրա ստեղծագործութիւնը՝ առաջին թոթովանքներից մինչև վերջին՝ «Նդիցի լույս» ժողովածուն, հագեցած է ժամանակաշրջանի ամենաճշմարիտ ու ամենաազնիվ ընկալմանը դուգահեռվող դպարութիւններով ու տրամադրութիւններով, որոնք թարգմանում էին «զորանոցային կամ ստալինյան սոցիալիզմի» ուղիներով տասնամյակներ քայլած մի ազնիվ ու որք հոգու շտիպանց հասկանալի մարդկային տառապանքը: Դա այն ճիշն է, որ դուրս է պոսթկացել ժողովրդի կրծքից, խաբված, ծանակված, խոշտանգված ու դատապարտված ժողովրդի կրծքից:

Պարույր Սևակի ստեղծագործությունը խղճի, բարոյա-
կանության հարթմանի ձայնն է, որ ինչպես առաջներում, այն-
պես էլ այս օրերին հնչում է արդարության, ճշմարտության
ու սիրո ղողանջներով և մեզ ներկայանում որպես մաքրա-
գործող ու առաքինության մղող հոգևոր ուժի արձագանք:

Այն հումանիզմը, ժողովրդի տառապանքով ապրելու այն
արդար ու վսեմ կեցվածքը, որ ինքնհատուկ էր բանաստեղ-
ծին, երբ անհրաժեշտ էր լինում մարդկանց իր հոգու ներսը
առնելու ու գուրգուրելու, այն այլասիրությունը, որով նա
սփոփում էր օտարներին՝ սեփական ցավը մոռացած, այն
զոհաբերության պատրաստակամությունը, որ նա դուրս էր
բերում ժողովրդի վիշտ ու ցավի հանդեպ, այդ ամենը Պա-
րույր Սևակի բանաստեղծությունը լցնում են ժողովրդական
հումանիզմի հյութերով, որ 30—40 տարում աստիճանաբար
ներծծվել է մեր հանրության բոլոր շերտերը, կազմավորե-
լով մարդկանց վերաբերմունքը ժամանակակից հարաբերու-
թյունների նկատմամբ, ձևավորել ազատության ու ճշմարտու-
թյան ներքին կողմնորոշումները:

Պարույր Սևակի ստեղծագործությունը գրված է, մաս-
նավորապես, երիտասարդության համար. այստեղ է, որ
նրանք մերձենում ու ճաշակում են կեղծիքից ու վերագրում-
ներից հեռու, անկեղծ ու շիտակ, շշոդքորթող խոսքը, այս-
տեղ է, որ նրանք համտեսում են ապահովապես ամենաազ-
նիվ իդեալների ներգործության բերկրանքը, այստեղ է, որ
ընթերցողը անվերապահորեն հավատում է իր բանաստեղծին
և ապաստան գտնում նրա ուժեղ ու հզոր բանաստեղծական
աշխարհի արդարամիտ երկնքի տակ:

Պարույր Սևակի ստեղծագործությունը շրջափոխեց մեր համրողչ գրական դարգացումը, որոշակի ազդեցություն ունեցավ անգամ հայ հասարակական մտքի վրա (սա պետք է հասկանալ նաև հասարակական-բարոյական ճշմարիտ սկզբունքների յուրացման հնարավորություններ ստեղծելու իմաստով): Բանաստեղծը ազնվացնում էր ժամանակակից մարդու յոդևայը, ամեն ինչ ազատում կեղծիքից և երեսպաշտությունից, առաջ էր մղում ճշմարիտ (ոչ հորինված, ոչ վերագրվող) բարոյական արժեքների պաշտպանությունը, բանաստեղծական խոսքը հյուսում էր արդարամիտ խղճի և նույնքան արդարամիտ հավատի ձայներից: Երկար ընդմիջումից հետո սոաջին անգամ էր, որ մի բանաստեղծի հանդեպ արթնալավ ժողովրդական հավատն ու վստահությունը: Ժողովուրդը շրա խոսքի մեջ տեսավ իր շահերին, երազանքներին ու իդիւալներին նվիրված իսկական ուխտավորի, որ անվախորեն ընարերգում և առաջ էր մղում հասարակությունը վերանորոգելու, կյանքը հիմն ի վեր վերափոխելու ժողովրդական հավատին ու համոզմանը ներհյուսված մտքերն ու տրամադրությունները: Ժողովուրդը նրա մեջ գտավ իր իսկական պաշտպանին:

Այս օրերին, դառնալով Պարույր Սևակի ստեղծագործությանը կարելի է դարմանալ, թե ժողովրդի բանաստեղծը 50-ական թվականներին՝ ազատախոհության նախաշեմին և 60-ականների վերելքի պայմաններում ինչպե՞ս է կարողացել իր քնարը ծառայեցնել ժողովրդի ներսում վաղուց բանտված զգացումների ու տրամադրությունների արտահայտմանը, ինչպե՞ս է գտել խոսք ու պատկեր, արտահայտչական ճղանակ ու ձև բանաստեղծությունը ճշմարտությամբ հագեց-

նելու և մարդկանց համակելու ամեն ինչ վերափոխելու ու վերակառուցելու այսօր միայն հնարավոր դարձած բարոյական ու իրավական գաղափարներով: Պարույր Սևակը այս տեսակետից մարդարե էր և է, որովհետև նրա ստեղծագործության շիղբ գոյանում է արդարամտությունից և խղճից, այն զորեղ հումանիստական գործոններից, որոնցով կանգուն են ամեն մի բարոյական հասարակություն և իրավական պետություն:

Ընթերցելով ու վերընթերցելով Պարույր Սևակին, կարելի է համոզվել, որ այն, ինչ այսօր փորձում են հաստատել մեր հասարակության մեջ բարոյական մաքրագործման, ինքնակատարելագործման ճանապարհով և անցյալը խղճի ու ճշմարտության կշռաքարով գնահատելու դիրքորոշմամբ, վաղուց ի վեր՝ 50—60-ականներից որպես հստակ գիտակցություն և ապրված զգացում ծավալվել է Պարույր Սևակի քերթվածքներում՝ համարձակորեն նվաճելով բանաստեղծության ամբողջ ներքին քնարական շերտերը և հոգևոր անկյունները: Պարույր Սևակի բանաստեղծությունը այս տեսակետից եզակի երևույթ է և էլ ավելի գեղեցիկ ու հրաշալի է երևում 50—60-ական թվականների հոգևոր ու մտավոր համատարած արթնացման ֆոնի վրա:

* * *

Պարույր Սևակը արդեն մի քանի բանաստեղծական ժողովածուների հեղինակ էր, երբ մերկացվեց անհատի պաշտամունքը, և փոքր-ինչ հետ քաշվեց այն վարագույրը, որ ծածկում էր հենց նոր անցած նրեք տասնամյակների մղձավանջային պատմությունը: Իբրև բանաստեղծ այդ ժամա-

Նույն նա բավական ճանաչում ուներ Մոսկվայի գրական շրջաններում և ռուս ընթերցողների մոտ: Նրան սիրում էին և համարում: Պարույրն արդեն ռուսերեն հրատարակվել էր: Նա ամենից առաջ ոչ մեկին նման չէր, և երկրորդ՝ խիղախ էր ու անվեհեր: Նա գիտեր, որ վաղ թե ուշ պիտի դեմ առնի պոստպանողական դաժանությանն ու երեսպաշտությանը (իսկ դրա հետևանքը կործանումն էր), բայց ընդառաջ էր գնում ճակատագրին առանց որևէ կասկածի կամ վեհերոտության:

Նա գրում էր ճշմարտությունը մեր կյանքի մասին: Նրան չէին տպագրում, իսկ երբ հարկադրում էին պատշաճ ձև ու տեսք պահպանել, գրածը մի ուրիշ բան էր դառնում՝ դեն նետելու հնոտի: Եվ նա դեն էր նետում բանաստեղծությունները: Գերադասում էր շտպագրել, քան տպագրել կեղծիքը:

1948—58 թվականները նրան շատ բան սովորեցրեցին: Նա կարողացավ հասնել անհնարինին՝ մշակել խոսք ու բանաստեղծական ձևեր, որոնց օգնությամբ հնարավոր էր ասել ճշմարտությունը: Բանաստեղծության համար կարևոր ու գրված խավոր էր դառնում ենթաբնագիրը: Անհատի պաշտամունքի պաշտոնական մերկացումից հետո, արդեն համաժողովրդական գիտակցության մեջ փետրաթափված առաջնորդի պաշտամունքի վրա հասած համաժողովրդական հուսախաբության-հուսահատության մասին ահա թե ինչ է գրել Սևակը 1956 թվականին «Ի՞նչ մնաց» բանաստեղծության մեջ:

Աչքերըս միշտ լույսի սովոր՝
Ես հիմա տանջվում եմ խավարից.
Երեկվա իմ վարդավառից
Ի՞նչ մնաց—այս շապիկս թաց,

Կախվելու մի պարան մնաց
Իմ սիրո հարուստ ավարից:

Բանաստեղծական կառուցվածքը, պատկերահամակարգը ավանդական է, չկա որևէ շեղում, արտառոց բան: Բայց ապշեցուցիչ է ենթաբնագիրը՝ այն խորքը, ուր բացվում էր ստալինյան մղձավանջից աղատագրվող մեր մարդկանց համակած տրամագրությունների՝ անդորության, հուսահատության, ինքնահոշոտման ճշգրիտ պատկերը: Իրոք, պարզվել էր, որ այն, ինչ տարիներ շարունակ երկինք էր բարձրացվել, Ֆետիշացվել՝ եղել էր ոչ թե երկրպագության արժանի, այլ՝ մարդկանց հոգևոր ու մտավոր համատարած կործանումների, խեղումների, բարոյական ինքնալքումների պատճառը: Իրականում Ուղուրպատորը երկիրը սրի էր քաշել իր անունից և իր օգտին՝ ժողովրդին ներշնչելով, որ այդ արվում է հանուն ժողովրդի ապահովության ու բարիքի: Երբ հրապարակ հանվեցին անհատի պաշտամունքի ողբերգության խորքն ու լայնքը, աղնիվ մարդկանց, հավատացյալներին այլ բան չէր մնում, քան, ինչպես ասում է Սևակը, սեփական շապիկից կախվելու պարան պատրաստելը.

Եվ որդեկորույս մորից առավել՝
Վա՛յ տամ ու ողբամ այն թշվառ մարդուն,
Որ հավա՛տ ուներ — և ծովածավա՛լ,
Եվ հիմա շունի՛,
Մի՛ կաթիլ շունի....

Բանաստեղծը հետստալինյան դարաշրջանի շեմին խորհրդային գրականության մեջ առաջիններից մեկն էր, եթե

ույ ամենաառաջինը, որ այդպես կրթոտ ու ինքնամոռաց և աշխարհի անվախ, իր ընթերցողին մերձեցնում էր պատմական ճշմարտության ըմբռնմանը: Նրա ստեղծագործությունը այդ իմաստով օգնում էր խորհրդային հասարակությանը հասնելու ինքնաճանաչման, հասկանալու, որ պետք է վերափոխվի ամեն ինչ, որ այն, ինչին հասել է երկիրը՝ մարդու սոցիալական բարեկեցության, քաղաքական, տնտեսական և գաղափարական ազատությունների ուղղությամբ իրականում ոչ թե նվաճում է, այլ... պարտություն, կորուստ, վայրկյաբ:

Ճշմարտությունը նրա պոեզիայում աստիճանաբար գեղատեսիլական գործոնի էր վերածվում, որովհետև այնպես էր նյութագրվել և ուժագրվել բանաստեղծությունը, այնպես էր բանաստեղծականն ու գեղեցիկը վարպետությամբ փոխարինվել փքուն ու վերամբարձ ճառասացությամբ, կուսակցության ու առաջնորդի գովքով, անհնարին ստով ու հեռամտող կեղծիքով, այնպես էր բարոյագրվել (սրտից ու հոգուց լիսած ոչ մի թրթիռ չէր հաղորդվում կոշտ ու խրդխրդաղ նրա խժաձայնին), որ այլևս հնարավոր չէր դիմանալ, այլևս հնարավոր չէր թոթափել այդ ամենը և շփակել որսորդոստ ու կոշական այդ բանաստեղծության ճանապարհը և շփալ իսկությանն ու ճշմարտությանն ընդառաջ: Ժիշտ է, սարսափը դեռ շարունակում էր հիմա էլ իշխել. բոս էության դեռ պահպանվել էին այն բոլոր պետական ու հասարակական ուժերը, հաստատություններն ու հիմնարկությունները, որոնք հնարավոր էին դարձրել պաշտամունքի շրջանի սոցիալիզմը, նրա գաղափարախոսությունը, իդեոլոգիաները, բայց, ինչպես այն ժամանակ էին ասում, սկսվել

էր ձնհալը, օդի մեջ զգացվում էր վաղ գարնանային ցըր-տուկություն, որ բուրում էր արթնացող հողաբույրով, ձյան ծածկոցի տակ մայրուկյան բնադղներով տեղաշարժվում էին արմատները, խոխոջում սառնորակ ու զուլալ ջրերը, հողը պատվում էր արևերես դուրս գալու ուժից:

Միայն հատուկենտ համարձակները լծվեցին հասարակույթյանը ինքնաճանաչման բերելու անհնարին վտանգներով հղի գործին: Դարաշրջանը ճանաչած այդ մարդիկ գնացին ինքնագոհություն, և ժամանակից առաջ, հաղթահարելով սարսափի օղակը, այնուամենայնիվ, փորձեցին հրաժարվել կեղծ ու պատիւր գրականությունից, ծաղրուծանակից, հոգևոր անբարոյականությունից: Այդ նահատակների մասին է Սևակը գրել.

Ո՛ւշ-ո՛ւշ են գալիս, բայց ոչ ուշացած,
Ծնվում են նրանք ճի՛շտ ժամանակին:
Եվ ժամանակից առաջ են ընկնում,
Դրա համար էլ չեն ներում նրանց:

Պետություններին «վախ ներշնչող» այդ «այլախոհներն» են, որ ճշմարտությունը գերադասում են ամեն ինչից, նրանք են, որ այլևս չեն կարող ապրել այնպես, ինչպես մնացածները, չեն կարող թագավորին մատնացույց շանել սեփական մերկությունը, չեն կարող այլևս «մնալ քարայրում» և պետք է, որ կատարեն ազատագրվելու առաջին քայլը, ու, եթե անհրաժեշտ լինի, զոհվեն հենց դրա համար:

Հիշարժան 1956 թվականը հնարավորություն տվեց եթե ոչ բացահայտ, գոնե ներքին տրամախոսությունամբ, որ գաղտնախոսության պես մի բան էր, մերձենալ ճշմարտությանը:

Անհնար է բոբիկ քայլել,
 Այս կոշիկն էլ շատ է նեղում,
 Ինչպե՞ս քայլել առանց ուղու,
 Այս ճամփան էլ շատ է շեղում,
 Դոփել տեղո՞ւմ: Բայց դրանից
 Ո՛չ կոշիկդ կլայնանա,
 Ո՛չ էլ ցավը կմեղմանա...
 Ցա՛վն է հաճախ առաջ մղում:

Հետագայում Պարույր Սևակն ընթերցողներին ասում էր, որ բանաստեղծների գործը չէ ցույց տալ, թե նրանք ինչ պիտի անեն, այլ այն՝ թե ինչ չպիտի անեն: Այսպես, բանաստեղծը հասկացնում էր, և այն էլ շատ որոշակի, որ չի կարելի քայլել առանց ուղու և հանձնարարում էր ցավից ազատվելու համար առաջ մղվել, այսինքն հաղթահարել հաստատված սահմանագիծը, փնտրել նոր ճանապարհ ու ելք, հանգրվանի նոր ափեր, մտածել հասարակական առաջխաղացման մասին և ամեն դեպքում որոնել ու գտնել ճիշտը, հարմարը և ուղիղը: Պարույր Սևակը հանդես էր գալիս այն հասարակական ուժերի դիրքերից, որոնք «ժամանակից առաջ էին ընկել», որոնց համար հասարակության վերափոխումները ոչ միայն օդի պես անհրաժեշտ էին, այլև՝ ծանր մղձավանջից դուրս գալու միջոց, փրկվելու, մարդուն իր կոշումը, իրավունքները, իդեալները վերադարձնելու պայման: Իրոք, տեղում դոփելուց և սեղմող կոշիկից պետք էր ազատվել...

Հասարակության վերափոխմանը հետամուտ բանաստեղծը փորձում էր վերականգնել շատ ու շատ նորմեր՝ բա-

րոյական, հասարակական, գեղագիտական և գտնել դրանց (գործադրման հնարավորութիւնը կամ մարդկանց վերադարձնելու միջոցը: Նա հենց այն խիզախներից էր, որ առաջինը խոսեց ճշմարտութեան, իսկական ճշմարտութեան անհրաժեշտութեան ու անխուսափելիութեան մասին որպէս մարդուն և հասարակութեանը վերափոխող հեղափոխական ուժի:

Պարույր Սևակը ճիշտ գտավ բանալին: Առանց մաքրելու ավգյան ախոռները, առանց հասարակութիւնն ազատելու պարտադրվող կեղծիքից ու ստից (որովհետև այդ վարագույրի ներքո էր հնարավոր դարձել ու իրականացվել պաշտամունքի շրջանի ամբողջ մղձավանջը), առանց մարդկայնացնելու հարաբերութիւնները, առանց հումանիզմ ներարկելու զորանոցային սոցիալիզմի արյունազուրկ անոթները, առանց դեմոկրատացնելու երկիրը, հնարավոր չէ գրականութիւնն ազատել այն գերութիւնից, ուր գտնվում էր տասնամյակներ շարունակ:

Մեծ բանաստեղծը հասկանում էր, որ առանց ճշմարտութեան չի կարող լինել գրականութիւն, ճիշտ այնպես, ինչպես առանց ճշմարտութեան չի կարող լինել գեղեցկութիւն: Գրականութիւնը ճշմարտութիւնն էր, ճշմարտութիւնը՝ գեղեցկութիւնը. այս հայացքը՝ էսթետիկական նորաբանութեամբ հանդերձ, 50-ական թվականների վերջերին կանխորոշում էր անցման շրջանի (անհատի պաշտամունքի հաղթահարման շրջանի) բոլոր գեղարվեստական ձեռքբերումների ժողովրդայնութիւնն ու հումանիզմը: «Իսկական բանաստեղծութիւնը, — գրել է Պարույրն այդ տարիներին, — պիտի դառնա միայն ճիշտն ու ճշմարիտը, առողջն ու ար-

դարը: Ուստի և պիտի հիշել՝ գեղեցիկը միշտ չէ, որ առողջ է, իսկ առողջը միշտ գեղեցիկ է»¹:

Պաշտամունքի տարիների մղձավանջից դուրս եկող իրական սերնդի համար առանձնապես թանկ էր ճշմարտության գինը: Ամենից շատ մարդկանց պակասում էր ճշմարտության օգնությունը. նրանք ապրել էին մի շրջանում, երբ, ինչպես խոստովանել է Սևակը՝ «սեփական կարծիք ունենալը հավասարվել էր հերետիկոսության»²: Դա փակ ու խուփ շուրթերի, հնազանդ ու մունջ ենթարկվածության անխոս տառապանքի շրջան էր. մարդկային ազատ միտքը, խոսքը, ժպիտը վերահսկվում էր ամեն կողմից և ամենքից: Մեկ ճշմարտություն կար միայն, և այդ մեկ հատիկ ճշմարտությամբ լցված էին մեր կյանքը, մտածողությունը, գործերը: Հավատաքննական պատժարաններում ամեն օր ու ժամ ստուգվում էին մարդկանց հավատարմությունն այդ ճշմարտությանը:

Հիմա հետևում մնացած ծանր, խենթանալու աստիճան ծանր իրականությունից դուրս էին գալիս մարդիկ՝ իրենք անգամ չհավատալով ներկայի: Սարսափից լլկված նրանց մարդկային էությունը և գիտակցությունը նախ վախվորած տազնապում էր և զգուշանում, հետո՝ աստիճանաբար (բայց երբեք զգուշությունը չլքելով) սկսում էր կապվել ճշմարտությանը: Ճշմարտություն՝ նշանակում էր ամենից առաջ վերջ մղձավանջին, ազատագրում, ինքնավստահություն,

1 Պարույր Սևակ, Երկերի ժողովածու, Երևան, 1974, հատ. 5, էջ 265:

2 «Սովետական գրականություն», 1988, № 1, էջ 133:

մարդկային իրավունքի ճանաչման բերկրանք, բարոյական և ամեն տեսակ արժեքների գնահատություն:

Հանդիսավոր խոսք եմ տալիս

Քեզ ուրագե՛լ

Ու կացի՛նե՛լ

Տմարտությո՛ւն,

Իսկ քեզանով, ճշմարտությո՛ւն,

Իսկ քեզանով սի՛րտ վարակել,

Անձրև ու ջուր թե բարակեն՝

Եվ իմ արյա՛մք քեզ ոռոգել—

Վերստեղծել ու նորոգել...

Ճշմարտության վերստեղծման ու նորոգման այս ճիշտ բանաստեղծի կրծքից դուրս էր թռչում երդման պես և հենված էր ամուր այն հավատքի ու գիտակցության վրա, թե նոր ժամանակները, հասարակության վերանորոգության ժամանակները (որ սկսվել էին 1956-ից՝ 20-րդ համագումարով) պատմության աղբանոցը կենտեն անարդարության ու կամայականությունների վրա կառուցված «ճշմարտությունը» և հնարավորություն կտան իսկապես գնահատել այն, ինչ եղել է, կա և հնարավոր է, որ կլինի:

Բանաստեղծը,—ասում էր Պարույրը,—աշխարհ է գալիս աշխարհը գնահատելու համար. «Իսկ գնահատության մի շափ ու կշիռ կա՝ ճշմարտությունը, որ չի կարող լինել հավերժական, և, փառք աստծո, հավերժական չէ, թե չէ կյանքը վաղուց մեռած կլիներ: Ճշմարտությունը չի եղել ու չի

կարող լինել ոչ պաշտոնական, ոչ կանխորոշյալ, ոչ քարայրած»¹։

Բանաստեղծը, անշուշտ, ճշմարտություն հասկացությունը գործածում և ըմբռնում էր որպես սեփական վերաբերմունքի արտահայտություն կյանքի նկատմամբ, որպես մի շափանիշ, որով կարելի էր գնահատել առաքինին, արդարը, սպինիվը, գեղեցիկը կյանքում ու գրքերի մեջ։

Ճշմարտությունը նրա ըմբռնումներում նույնանում էր հիշտ ապրած մի կյանքի հետ, այսինքն՝ կյանքի փորձից դուրս բերված այն եզրակացության հետ, որով ուժեղ է զգում իրեն մարդ-անհատը և հասարակությունը։

Ճշմարտության հունը փորելով, նրա համար զոհվելու պատրաստակամությամբ նայելով կյանքին ու աշխարհին, բանաստեղծը հավատացած էր, որ միայն այդպես ու այդ հանապարհով կարելի է հեղափոխական վերակառուցումների գնալ, կարելի է, իրոք, հաղթահարել կեղծիքի ու երեսպաշտության տասնամյա սովորույթները, կարելի է մարդավարի և առանց ջղաձգումների երես առ երես նստել կորուստների հետ և բարոյական արդարացում գտնել՝ ամաշկոտ արիությամբ խոստովանելով խաչվածների ու տառապյալների անմեղությունը։

Նա գիտեր, որ ճշմարտությունը չի կարող լինել հավիտենական, և ոչ էլ պաշտոնական՝ հրահանգված պետությամբ և նրա օրենքներով։ Ճշմարտությունը գոյանում է կյանքի փորձից՝ և այն էլ մեծ, երկարատև, կյանք արժեցող փորձերից, և հենց այս ճշմարտությունն է, որ տասնամյակներ

1 Պարույր Սևակ, Երկերի ժողովածու, Երևան, 1974, հատ. 5, էջ 390։

շարունակ շէին տեսնում, հաշվի շէին առնում կամ բանի տեղ դնում:

1960-ական թվականների սկզբներին գրած «խաղալիք սարքողը» բանաստեղծության մեջ Պարույրն ասում էր, որ աշխարհում «ոչ ոք չի կարող լուկ մի բան սարքել»...

Այն միայն,
 Ինչին ճշմարտություն են կոչել աշխարհում,
 Լուկ ա՛յդ չի սարքվում,
 Թեպետ և անվե՛րջ, դարե՛ր շարունակ
 Զանում են սարքել
 Անունով աստժո՛ւ,
 Տիրակալների հրամաններո՛վ...
 ...Զենքո՛վ,
 Որ մարդկանց կրծքերի վրա
 Ուսուցանում է կետադրություն:
 Սարքում են այսպես
 Դարեր շարունակ:

Դիմակավորված և իմաստուն խաղալիք սարքողը ճանաչում էր մի աղջկա, որ ասում էր. «Երբ Բեթհովեն եմ լսում, թվում է, թե ես քաջում եմ ծովի վրայով». մաքրության, եթերային քնքշության, անձեռնմխելի առաքինության տեր այս արարածի տաք կաղապարով ձուլված խաղալիքաղջիկն է, որ հայտնում է ճշմարտության գինը: Ճշմարտության գինը, պարզվում է, թանկ է, շա՛տ թանկ. արժե՞ արդյոք այդ գնով ձեռք բերել ճշմարտությունը: «Դատա՛րկ բան... Ընդամե՛նն արժի մի... անցած մի կյա՛նք»... Ըստ երևույթին ուրիշ տեսակ ճշմարտություն էլ չի լինում. սար-

քովի ճշմարտությունները, որ դարեր շարունակ պարտադրում են աստծո անունով, տիրակալների հրամաններով, պենքով, այսինքն միմիայն բռնությամբ, հանդիպադրված են իրական ճշմարտությանը, որ անպաշտպան է, անթաքույց, արևերես, բայց որը ուժեղ է, անկործանելի և ավելի զորեղ, քան զենքն ու բռնությունը, ճշմարտության ուժին ի վերջո այս աշխարհում ոչինչ և ոչ մի բան չի դիմացել: Ճշմարտությունը հաղթում է: Բանաստեղծը գտել է դրա բացատրությունը, ճշմարտությունը մեծ, շատ մեծ բան է. ճշմարտությունը կյանք է՝ ապրած օրերի ու տարիների, տասնամյակների, հազարամյակների իմաստասիրական քամուկը, առանց որի տեղաշարժ չկա, առաջ գնալ չկա: Սարքովի ճրջարտությունները ժամանակավոր են և դիմանում են այնքան, որքան դիմանում է բռնատիրությունը: Բռնատիրության անկման հետ ընկնում են և դրանք՝ այդ սարքովի ճշմարտությունները:

«Մենք վերականգնում ենք ճշմարտության իրավունքները, այն մաքրելով շինծու և նենգափոխված ճշմարտություններից», — ասված է «Վերակառուցման սկզբունքներում»: Եվ իրոք, մինչև 20-րդ համագումարը մեր երկրում իշխում էին սարքովի ճշմարտությունները, և մեր մտածող մարդիկ ենթակա էին բռնությամբ պարտադրված ճշմարտությունների գերությանը, շինծու և նենգափոխված ճշմարտությունների ստրկությանը: Քանի՞ տասնամյակ տևեց այդ գերությունը. խրուշչովյան փոքրիկ միջարարից հետո ևս երկու տասնամյակ: «Շինծու և նենգափոխված ճշմարտությունները» շարունակեցին հասարակության ապակողմնորոշման գործը,

մինչև որ վրա հասավ արդի վերակառուցման իսկապես հեղափոխական ժամանակաշրջանը:

* * *

Իր «Անցյալը ներկայացած» ինքնակենսագրականում Պարույր Սևակը անում է մի այսպիսի խոստովանություն. «Բախտավորությունը հազար ու մի ձևերով է դրսևորվում: Բայց դրանց մեջ լավագույնը, ըստ իս, ճիշտ սերվելն է: Մարդիկ շատ գոհ են իրենց խելքից և դժգոհ իրենց բախտից: Ես գոհ եմ իմ բախտից: Ես, ինչպես երևում է ճիշտ էի սերվել»¹: Իսկ ինչ էր հասկանում Պարույրը ճիշտ սերվելու ժառանգորդական ինքնաճանաչում ասելով. «Սկսած 1942-ից, — բացատրում է նա, — իմ գիտակցական կյանքի սեմից, ես կյանքին ու աշխարհին նայում էի այնպես, ինչը հետագայում (20-րդ համագումարի որոշումներով) դարձավ ընդհանուր կանոն մեր կյանքի ու երկրի համար»²:

20-րդ համագումարում (1956) վերականգնվեցին կյանքի լենինյան նորմերը, ճշմարտությունն ասվեց ստալինյան ժամանակների և այն անմեղ զոհերի մասին, որոնք լցվել էին բանտերն ու արստրավայրերը, նաև նրանց մասին, ովքեր դեռ շարունակում էին հեծել այդ պատժարաններում:

Դեռևս 1942-ին, վաստակաշատ Ռուբեն Զարյանի խնամարկովթյամբ, տպագրելով իր առաջին բանաստեղծությունները, 17-ամյա Պարույրը երկու բան որոշակի էր դարձնում. մեկ՝ որ իր «երգի շեփորը» չի ունենալու «կեղծիքի

1 «Սովետական գրականություն», 1988, № 1, էջ 133:

2 Նույն տեղում:

շայտը կամ օքսիդ» և երկրորդ՝ «հայրենիքը արդարավաստակ» պիտի միշտ առաջնորդվի մեծ Լենինի գծած ուղիով.

Որ ցուցամատը մեծ առաջնորդի
Նորից ու նորից մնա ուղենիշ...

Այն տարիների համար Պարույր Սևակի առաջին բանաստեղծությունները կարող էին դիտվել որպես մեղսագործություն, ընդդիմամարտ տրամագրությունների դրսևորում, որպես գաղափարական, ինչպես այն ժամանակ էին ասում. անհավատարմության կամ սայթաքման նշան: Բայց բանաստեղծը «իր մանուկ հոգով ու անվարժ գրչով» երգում էր տալիս.

Պիտի իմ երգը ծնվի կյանքի մեջ,
Կյանքի գրկի մեջ... կյանքից գոյացած,
Պիտի որ դառնամ կյանքի բանաստեղծ,
Կյանքի զորությունս բարձր խոյացած:

Այս մեջբերումները կատարված են 1941 թվականին դրած բանաստեղծություններից: Սևակը վկայում է, որ իր բանաստեղծությունների տպագրությունը «Սովետական գրականություն» ամսագրում «հանդգնություն համարվեց»: Կյանքը շուշացավ այդ ապացույցելու, — ասում է նա. «Խմբագիրը (Ռուբեն Զարյանը. — Կ. Դ.) հեռացվեց, իսկ ինձ դարձրին մի «քայլող կախարան, որ զրնգացնում էր իր վրայից տրված բազմաթիվ «իզմ»-երի զանգուլակները»¹:

Հենց սկզբից զինվորագրվելով ճշմարտությանն ու արդարությանը, դեն նետելով «կեղծիքի շպարն ու օքսիդը»,

¹ «Սովետական գրականություն», 1988, № 1, էջ 132:

17-ամյա բանաստեղծը իր ժառանգական սերվածությունն էր ի հայտ բերում, անջրպետելով իրեն այն վիթխարի ու ամոթալի գրականությունից, ուր սուտը ճշմարտություն էր դարձել և, հետևաբար, ամեն ինչ գլխիվայր շրջվել: Չի կարելի սոսկումով շկարդալ այդ շրջանի բանաստեղծական ժողովածուները, որոնցում շկար որևէ ազնիվ ու բացախոս գրույց, զգացում, տրամադրություն, ուր ամեն ինչ մաթեմատիկական ճշգրտությամբ համաձայնեցված էր «ժամանակների ոգուն», ուր նվազագույն իսկ ինքնուրույնությունը (միտքը, հույզը) կարող էր դիտվել որպես հակասովետիզմ: Մարդիկ գրում էին ու տպագրում կործանվելու վախից ահաբեկ ու սարսափահար: Նրանց մեջ եղած հատ ու կենտ համարձակները անհապաղ կառափնարան էին ուղարկվում կամ զարդարվում «իզմ»-երի զանգուլակներով, որ նշանակում էր, թե ընկնում էին «սև ցուցակները»: Այսպես, ինքնուրույն ձայնով ու մտածողությամբ Պարույրն այլևս չտպագրվեց մինչև 1948 թվականը, մինչև որ քավարանի մի երկար շրջան անցնելուց հետո, նրան թույլատրվեց հրատարակել իր առաջին բանաստեղծական ժողովածուն: Զուլած, գրաքննչի զգոն հայացքից անցած, գրեթե բոլոր իսկական ներշնչանքներից թափուր այդ ժողովածուն անգամ, ահա թե ինչպես է գնահատել ժամանակի քննադատը. «Իրական և ուրախալի փաստ է, որ Սևակը դուրս է եկել մեր ժամանակի առաջատար թեմայի՝ կոմունիզմի թեմայի հետազոտությունը: Բայց երբեմն նա սխալ դիրքերից է այն լուծում: Նրա նկարագրած շատ պատկերներ ակամայից մեզ հետ են տանում. մինչդեռ կոմունիզմը օր-օրի ծնվում է մեր ժողովրդի ռեալ պայքարում, մեր մարդկանց աշխատանքային

գործունեութեան մեջ: Կոմունիզմը մեր այսօրվա պայքարի իսկական բովանդակութիւնն է, որ իրականանում է ստալինյան հանճարեղ ծրագրով: Ամեն օր մեր մարդիկ իրենց աշխատանքով մոտենում են կոմունիզմին, այս է, որ դեռևս չի գիտակցել բանաստեղծը»¹: Հետաքրքիրը վերջին ֆրազն է. «Այսօր մեր մարդիկ իրենց աշխատանքով մոտենում են կոմունիզմին, այս է, որ դեռևս չի գիտակցել բանաստեղծը»: Թեև 37-ի փորձութիւնը ճաշակած քննադատի երիտասարդական անզգուշութիւնը կարող էր Սևակին կյանք արժենալ կամ ուղղակի աքսոր, այնուամենայնիվ, սրատես է եղել նրա աչքը: Պարույրն իրոք, գիտեր, որ մեր ժողովուրդը ոչ միայն չի մոտեցել «կոմունիզմին», այլև շատ հստակ էր պատկերացնում դրա անհնարինութիւնը: Հետագայում, մեկ տասնամյակ անց, նա ավելի որոշակի գրեց.

Խոստանում եմ
 Չբարձրանալ ու չքայլել ձիգ տարիներ
 Իմ ոտքերի
 Խեղճ թաթերին:
 Ինչի՞ համար,
 Այն, որ չկա՝
 Չի երևա...

Սերելով իսկապես ճիշտ ապրողների ու ճշմարտութեան նվիրյալների բանակից, Պարույրը կարողացավ «դիմանալ», ինչպես ինքն է ասում, բայց ի՞նչ գնով. «Իմ կյանքի լավագույն տասնամյակը անցավ ինքնամաքանման մեջ». «Իմ

1 «Սովետական գրականութիւն և արվեստ», 1949, № 3 :

տասը տարվա աշխատանքը մնաց ու մնում է գորոցում. իր ժամանակին՝ շէր կարելի, իսկ հիմա շարժի»։ Սևակը աշխատում էր շահճոյանալ ոչ ոքի։ Այդ տասնամյակը վատագույնը եղավ նրա համար։ «Ես հասկացա, — գրել է նա, — որ մի բան մտածել ու այլ բան ասելը անբարոյականության վատթարագույն տեսակն է»¹։ Ճանաչված ու պաշտոնական գրականությունն ու գրողները շէին կարող այլ գործընթաց էլ ունենալ. նրանք մտածում էին մի բան, բայց գրում ու արտահայտում մի այլ բան։ Այսպես էր ամբողջ երկրում։ Ճեղքել պատնեշը հնարավոր չէր. գրել իրեն հակառակ՝ նույնպես։ Գտնել մի միջին գիծ՝ երկի հենց դա էր որոնում Սևակը, երբ 50-ական թվականների սկզբներին ձեռնարկեց «Անհաշտ մտերմություն» շափածո վիպակը։ Պարույրի ձեռագրերում պահպանվել են այդ վրիպված երկի բազմաթիվ տարբերակներ։ Չորս անգամ վերամշակելուց հետո անգամ՝ վիպակի շարվածքը ցրեցին, և այդ բազմաշարշար ու տխուր պոեմը առաջին անգամ հրատարակվեց ուսերեն, Մոսկվայում, «Друзья из Советского Союза» վերնագրով, 1953-ին։ Սևակը կարևոր մի խոստովանություն է անում. «Այդ պոեմի վրա տառապելու տարիներին ես հասկացա, որ մենք զբաղված ենք անհնարինը հնարավոր դարձնելու տանջալից ինքնախաբեություն»²։

Սա մի ձևակերպում է, որ ապահովաբար վերաբերում է մեր երկրում ստեղծագործող բոլոր իսկական արվեստագետներին, գրողներին, գիտնականներին և նրանց ապրած

1 «Սովետական գրականություն», 1988, № 1, էջ 133։

2 Նույն տեղում։

մարդկային տառապանքին: Ամեն ինչ խոր ճգնաժամ էր ապրում: Ժամանակակից մարդուն հասկանալի¹ է արդյոք այդ շրջանի մեր մարդկանց դրուժյան ամբողջ ողբերգականությունը:

«Սեփական կարծիք ունենալը հավասարվել է հերետիկոսության»,—ասում է Պարույրը: Եվ այս պայմաններում ստեղծագործական իսկական ներշնչանքները, իհարկե, կարող էին պահվել միայն գգրոցներում, ծածուկ, հետաքրքիր հայացքներից հեռու: «Անհնարինը հնարավոր դարձնելու ինքնախաբեությունը» իսկական տաղանդին կարող էր հասցնել կործանման: Չէ՞ որ դա կոմպրոմիս էր, ինչ-որ բան զիջել էր նշանակում և վերջին հաշվով՝ հրաժարումն սեփական հեղափոխական սկզբունքներից: Սևակի կյանքում (որովհետև նա ուրիշ զարմից էր) այդ տառապանք-զբաղմունքը տևել է մի կարճ միջոց: Դիմանալով բոլոր զրկանքներին (հոգևոր և նյութական), նա, այնուամենայնիվ, շղափաճանեց իրեն: «Իմ շատ գրչակիցների համեմատությամբ, ես կարողացա խուսափել շատ մեղքերից»¹:

Խուսափելով շատ մեղքերից, նա շատ էլ կորուստներ ունեցավ: Պարտադիր—բնական ստեղծագործական աճը արհեստականորեն դանդաղեցվեց, միանգամից ընդհատումներ ունեցավ, որ տասնհինգ տարի արժեցավ:

«Նորից քեզ հետ» (1957) ժողովածուն կարողացավ հրատարակել արդեն բավական տարիք առած հասակում: Վերգտնելով իր փախստական էությունը, որ նրանից հեռացել էր «ձայնը փոխելու» և «անհնարինը հնարավոր դարձնելու»

¹ «Սովետական գրականություն», 1988, № 1, էջ 133:

տարիներին, Սևակը միանգամից չէ, որ կարողացավ ամեն ինչ շտկել ու հետ բերել: Ժողովածուն անցավ գրաքննության գրեթե նույն մանրախույզ բանազննության դժոխքով, որով անցնում էր նրա յուրաքանչյուր տողը:

Այդ տեսակետից ոչինչ չէր փոխվել, բայց տասնամյակի փորձը նրան հանել էր ստեղծագործական նոր ճանապարհէ նա երդվել էր այլևս երբեք չգրել մի բան և մտածել մի այլ բան: Ժողովածուն հրատարակելուց առաջ բանաստեղծը իր «խսկական էության» հետ հանդիպել և վերջնականապես հաշտվել էր՝ դնելով մի վճռական պայման. «Գրել այնպես, կարծես աշխարհում ոչ Գուտենբերգ է եղել, ոչ էլ ընթերցող կա»¹:

Բայց այդ պայմանը իրագործել կարելի էր միայն արտահայտչության այնպիսի ձևեր գտնելով, որ հնարավոր դարձներ միևնույն բնագրի երկակի ընթերցումը. ընդ որում՝ այդ ընթերցումը պիտի թելադրվեր բանաստեղծության ներքին ամբողջ կառույցով, ենթաբնագրային թելերով ու հասկացություններով: Այս շրջանից սկսած Սևակը հասնում է նոր սկզբունքի՝ գրել այնպես, ինչպես մտածում ես ստեղծագործական կիրառմանը: Ճիշտ է, սկզբում այնքան էլ դեռ վարժված չէր բանաստեղծը, բայց կարողացավ գտնել ճշմարտությունը բանաստեղծաբար վերարտադրելու նոր ձևի գեղագիտությունը:

Աստիճանաբար նրա բանաստեղծությունը թևակոխում էր նոր շրջան: Որոնեց ու հայտնաբերեց արտահայտչության գրեթե բոլոր այն ձևերը, որոնք ի հայտ էին բերում ճշմար-

1 «Սովետական գրականություն», 1988, № 1, էջ 134:

սությունը բանաստեղծությամբ ընթերցողին հուշելու-թելա-
յրելու հնարավորությունը. «Արդի բանաստեղծությունը,—
1965-ին արդեն գրում էր Սևակը,—չի կարող լինել հեքիա-
վանաղլական, որ նույնն է, թե պատմողական-նկարագրա-
կան: Նա պիտի լինի թելադրական-հուշարարական»¹:

Խրուշչովյան դեմոկրատիայի և երկրի լիբերալացման
տասնամյակը զուգահիսեց Պարույր Սևակի ստեղծագործա-
կան հասունացմանը: Նա գրեց «Անլուզի զանգակատուն»
(1959) և «Մարդը ափի մեջ» (1963) գրքերը և միանգամից
կանգնեց ժամանակակից գրական շարժման գլուխ:

1961 թվականին «Սովետական գրականություն» ամսա-
գրում հրապարակելով «Եվ այր մի՛ Մաշտոց անուն» պոեմը,
Սևակը չէր կասկածում, թե ճշմարտությունը մեր երկրի ու
ստալինյան ժամանակների մասին, որ պատմվում էր պոե-
մի էջերում, կհասնի ընթերցողին, և հասարակության վերա-
փոխման հեղափոխական անհրաժեշտության գիտակցությու-
նը կհամակի մարդկանց:

Պոեմը նվիրված էր հայոց գրերի ստեղծող Մեսրոպ
Մաշտոցին, որ ծնվել էր 1600 տարի առաջ և կարողացել
երկրի, իրոք, ճգնաժամային մի պահի ապացուցել՝

Թե այնտեղ է լոկ սխրանքն սկսվում,

Երբ վերջանում է ամե՛ն մի հնար...

Այս բանաստեղծական տողերը իրենց վրա էին առնում
պոեմի գաղափարական ու էսթետիկական ներկշնչումների
ամբողջ ծանրությունը: Օգտագործելով Հայաստանի պատ-

¹ Պ. Սևակ, Երկերի ժողովածու, Երևան, 1974, հատ. 5, էջ 260:

մական անցյալի փաստերը, բանաստեղծը նախաքրիստոնեական, դիցաառասպելական շրջանի խորհրդանիշ-կերպարների օգնությամբ գծում էր Մաշտոցին նախորդած հայոց երկրի ու հայության բախտի ճանապարհը.

Մենք բռնությունից խույս էինք տալիս՝
 Բեղուն դաշտերին գերադասելով լեռները քարոտ.
 Իսկ մեզ ոտնկոխ հետապնդողին դիտապատ
անում

Եվ դրանով իսկ անուն ստանում՝
 Կոչելով մեզ Հայկ:

Թվում էր, թե բանաստեղծը պատմական պոեմ է գրում (և, իրոք էլ, դա այդպես էր), բայց օգտագործելով Մաշտոցի կերպարը և այն իրադրությունը, որի մեջ հայտնված իրավորիչը ձեռնարկում է ազգի մտավոր սննդի հայթայթման և հոգևոր միավորման մեծ գործը, կարողանում է արտաքուստ բոլորովին շնկատվող ներքին զուգահեռներ նետել անցյալ ժամանակների և ներկայի միջև և նույն հուշարարական-թելադրական բարբառով հասնել ներկա ժամանակների այնպիսի խոր ու ճշգրիտ բնութագրության ու գնահատումների, որոնք պարզապես ապշեցնում են համեմատությունների մասշտաբայնության և հայտնաբերումների արտաքո կարգի գեղեցկություններով:

Ահա այսպիսի մի օրինակ. կործանվող հեթանոսության փլատակների վրա քրիստոնեությունը նոր օրենք ու կարգ է հաստատում: Հրի ճարակ են դառնում ու կործանվում մեհյաններն ու բազիլիկները.

Ատրուշանների խուրձ-խուրձ բոցերի առատության
տեղ

Կենտ-կենտ հասկերի շար աղքատությամբ
Պաղ-պաղ մոմերն են ուզում դառնալ հաց
մի նոր հավատի,

Որ իրեն կոչում կամավորություն,
Բայց տարածվում է բռնությամբ անքող...
Առանց հավատի կյանքում դյուրին չէ նույնիսկ
մեռնելը,
Իսկ ապրելն... արդեն անկարելի է:

Մարդուց խլեցին իր հավատը հին,
Իսկ հավատը նոր հաստատվեց խոսքով,
Մի՛միայն խոսքով.
— Դեռ նորը չկա՛ր:

Ավերվեց հինը և փլատակվեց,
Իսկ նորը միայն կառուցվեց խոսքով,
Մի՛միայն խոսքով.
— Դեռ նորը չկա՛ր:

Ու այսպես՝
Հանկարծ ու դանդաղորեն
Ամեն ինչ շրջվեց,
Տակնիվեր եղավ
Եվ կարգի բերել չէ՛ր կարող ոչ ոք.
— Ինքը շրջողն իսկ չէ՛ր կարող էլ, չէ՛ր

Զարմանալի է այն զուգահեռը, որ ծնվում է ուսմունքը տարածող Եբրայեցու (Քրիստոսի) և նոր ժամանակների ուսմունքի կեղծարար Բռնակալի միջև.

Իսկ Եբրայեցին ասաց. «Մարդ եմ ես»,
 Եվ... դարձավ աստված՝
 «Մարդ» եմ ասելով...

Նույնը չէ՞ր արդյոք կատարվում 20—40-ական թվականներին մեզ մոտ՝ մեր անժայրածիր երկրում՝ Ստալինի անվան ու անձի շուրջ: Նրա անունը, իրոք, հավասարվեց աստծուն, և ժողովրդական մասսաները ենթակա էին այդ ֆանատիկ հավատին այնպես, ինչպես աստծուն ու Քրիստոսին հավատացողները:

Եվ ի՞նչ էր մնում:
 Այլ բան չէր մնում,
 Քան թե աղոթել:

Աղոթել նրան՝
 Այն նոր աստծուն,
 Որ խոստումներից աչք իսկ չէր բացում,
 Բայց ողջը՝ այնտե՛ղ,
 Բայց ողջը՝ հետո՛ւ,
 Եվ ոչի՛նչ՝ հիմա,
 Եվ ոչինչ՝ ցածում:

Այլ բան չէր մնում,
 Քան թե աղոթել...

Սևակը կարողանում էր գեղարվեստական պատկերների մեջ դնել երկրի համար ստեղծված իրադրույթյան և պատմա-

հասարակական միջնուրրտի իսկության ամբողջ զարհուրան-
քը, որ զուգահեռվում էր մոտիկ անցյալի ճշմարտությանը:

Ոչ ոք չգիտեր՝ վաղն ի՞նչ կբերի:
Եվ ապագայի երաշխիք չկա՛ր:
Բերք չէին տալիս արտերը բերրի:
Նույնիսկ խոստացյալ երկինքը վերին
Դարձել էր մի կեղծ-անկենդան նկար:

Անդնդանում էր մի անհայտություն,
Անորոշություն մի արյունաքամ,
Որ վատ է անգամ որոշյալ մահի՛ց:
Մի անհայտութի՛ւն, որ ինքն էր դարձել
Երկրի իսկական տիրակալը շար:
Եվ կործանումի սուր հոտ էր փչում,
Ո՛չ միայն հացից, ջրից ու հողից,
Այլ նաև օդի՛ց ու քամի՛ց անգամ:

Պետք էր, շա՛տ պետք էր ինչ-որ բան անել,
Սակայն ի՞նչ անել և ինչպե՞ս, ինչպե՞ս:

Ու բոլորն էին այդ հարցը տալիս,
Իսկ պատասխանող չկա՛ր ու չկա՛ր...

Չի կարելի շտեմանել ու շղգալ, թե Պարույր Սևակը ինչ-
պես է տառապել այս ամենը գրելիս. դրանք այն զգացողու-
թյուններն ու ճշմարտության անդրադարձի բանաստեղծական
ձևակերպումներն են, որոնք համակել էին նրան տասնամ-
յակներ շարունակ:

Անորոշությունն ու անհայտությունը տանջում էին բանաստեղծին պաշտամունքը մերկացնելուց հետո էլ: Ճիշտ է, այստեղ խառնված էին մոտիկ անցյալի տրամադրություններ ու քաղաքական կացությամբ թելադրված ըմբռնումներ («Եվ ապագայի երաշխիք չկար»), բայց ընդհանուր համայնապատկերում գերիշխողը ներկան էր, սրանից ծնունդ առնող-երկարող մտահոգությունը ժահրահոտ կործանումի կանխազգացման և ինչ-որ բան անելու անհրաժեշտության հեղափոխական պահանջի սերտաճումը մի կարևոր և ամենքին հասկանալի դիրքորոշման, որ բացառում էր այլևս այդպես ապրելու, գոյատևելու և դիմանալու հնարավորությունը: «Յոթ ինստիտուտ և համալսարան չեն կարող տալ այն,— գրել էր Սևակը,— ինչ տալիս է ուսուցիչներից մեծագույնը՝ տառապանքը»¹:

Պարույր Սևակի ստեղծագործության մեջ տառապանքը գլխավոր գործող անձ է: Նա մի տող չի գրել, որտեղ հավաքված չլինեին տառապանքին մերձ կամ այն արտահայտող զգացմունքները, քանի որ նա շնչահեղձվել է իրականությունից, կեղծիքի ու ստի թագավորությունից, քանզի այն պաշտպանվում էր և աշխարհի ամենաառաջադիմական գաղափարախոսության քղամիդն ուներ հագին:

Ժամանակակից ընթերցողը կկարողանա արդյո՞ք հասկանալ այն ժամանակվա մեր մարդկանց «գոյության ամբողջ սարսափը, ամբողջ ողբերգականությունը» (Ա. Ի. Գերցեն): Այն կարգերը, որ աշխարհին և սեփական ժողովրդին ներկայացվում էր որպես ամենահեղափոխականն ու ամեն-

1 «Սովետական գրականություն», 1988, № 1, էջ 134:

նաառաջադիմականը, ըստ էության լի էր միջնադարյան խավարամտությամբ, հավատաքննական ծայրահեղ դաժանությունների անգթությամբ: Սարսափի ու անօրինականությունների մեջ ծփում էր երկիրը: Ամենաշնչին շեղումը հնազանդությունից և ստալինյան ուղղափառությունից՝ կարող էին տանել կառափնարան:

Ստեղծվել էր կազմակերպված հանցագործություններ իրագործող պետական մի մեքենա, որ մտածված հետևողականությամբ ծրագրավորում և ոչնչացնում էր երկրի լավագույն մարդկանց: Քանի՜ միլիոն մարդ զոհվեց և ինչպիսի՞ գլուխներ: Ո՞վ է հատուցելու նրանց տառապանքի դիմաց և ինչպե՞ս... Ինչպիսի՞ սրտեր են սեղմվել անզոր կատաղությունից՝ և անելանելիությունից: Ինչքա՞ն արցունք է հեղվել: Մինչև գնդակահարվողի վրա կրակելն իսկ՝ մարդը հավատացած է եղել, թե ինչ-որ թյուրիմացություն է կատարվում, որ դաժանությունը և անգթությունը չէին կարող այն սահմաններին հասել, որ այդ ամենը հրահանգավորվեր ժողովուրդների առաջնորդից և իրագործվեր նրա կամքով, գիտությամբ ու վերին կամեցողությամբ:

Խոսել ու գրել այնպես, ինչպես խոսել ու գրել է Պարույր Սևակը այդ տարիներին՝ ոչ միայն համարձակություն պետք էր ունենալ, այլև խիզախություն ու սեփական խղճի ու պատվի խոր զգացողություն, նաև իր կյանքը, որդիների ու հարազատների կյանքը անվերապահորեն վտանգի տակ դնելու վճռական արիություն, ինչպես այդ տարիներին արեցին ուս գրողներից շատերը՝ Բ. Պաստեռնակը, Վ. Դուդինցը, Ա. Լ. Տվարդովսկին և շատ ուրիշներ:

Նշան այգորինակ համարձակներ, կանգնեցին անվախ և գիտեին, որ իրենց շեն ներելու դա: Իր վերջին գիրքը՝ «Նղիցի լույսը», Պարույր Սևակը գրեց 60-ական թվականների երկրորդ կեսին (1964—67 թվականներին), սահմանագծային ժամանակաշրջանում, երբ խրուշչովյան դեմոկրատացմանը փոխարինեց Բրեժնև-սուլովյան, ասում են լճացման, բայց իսկական տիղմաթաղման շրջանը, երբ պահպանվեց ամեն ինչ նախկինի պես, միայն կամայականությունների ու բռնությունների գազանային բնույթը փոխարինվեց ծածուկ ու գաղտնի թալանով, դաժանության նենգափոխված ձևերով:

Երկիրը նորից ընկավ ճահճային տիղմի մեջ, և խորասուզվում էր ժամ առ ժամ՝ շնչահեղձելով բոլոր ազնիվ ու ճշմարիտ մարդկանց, բոլոր իսկական հայրենասերներին:

Նոր հիասթափություն բերին խրուշչովյան ժամանակները: Բանաստեղծը, ասես, արգելափակոցի առջև՝ տեսնում էր մյուս ափը. բայց ո՞վ էր լաստանավը մոտեցնողը: Նա կարծում էր, որ երկրի դեմոկրատացումը կշարունակվի, և ինքն էլ առավել հնարավորություն կունենա ճշմարտություն ասելու մեր կյանքի ու մարդկանց մասին: Բայց զնալով հիասթափվում էր և պարզ էր դառնում, որ խրուշչովյան վերակառուցումը նույնքան կիսատ-պռատ է, ինչքան որ թույլատրված ազատություններն ու դեմոկրատիան: Խոր հիասթափություն էր իջնում վրան, ու այն երազանքը, որ թվում էր իրականանալու է արդեն, դառնում էր խաբկանք:

Մի ժանիբավոր թախիծ էլ հիմա

Մխվել է իմ մեջ, ինչպես անձավում,

Եվ հոշոտում է իմ էությունը:

Չկար հուսադրող որևէ ձայն, հակառակը, լսվում էին նոր զգուշացումներ՝ դեմոկրատական ազատությունների արգելման ու սահմանափակումների երևան գալու հնարավորության: Սեակը բանաստեղծի բնազդով զգում էր, որ կարճատև է լինելու այն ամենը, ինչին հասավ ժողովուրդը այդ տարիներին:

Արդեն 1964-ի փետրվարին գրած «Թախծի երկարությունը» բանաստեղծության մեջ նա համոզված էր, որ երազախաբության պես մի բան է տեղի ունեցել. իրականում, ըստ երևույթին, ամեն ինչ մնացել է նույնը.

Չէ՛,

Երազախաբ լինելուց երբեք զավակ չի ծնվում...

Իսկ այդ օրերին մի այլ բանաստեղծության մեջ, որ վերնագրված էր «Հասարակ պահանջ», բանաստեղծը ձևակերպում էր ամբողջ ժողովրդին ու մտավորականությանը համակած հասարակ թվացող, բայց ըստ էության կարևորագույն հարցին պատասխան ստանալու անհնարինությունը.

Իմ ուզածը կարծում եք թե մի մեծ բա՞ն է,

Ես չեմ հայցում երջանկություն,

Չէ՛,

Տանջում է ինձ հասարակ մի՞ ցանկություն՝

Պա՛րզ տեսնելու,

Պա՛րզ տեսնելու ցանկությունը:

Չէ՛, տալիս եմ

Իմ բովանդակ կարողությունն ու կուլքը հս

Մի հասարակ բանի համար՝

Պարզ տեսնելու գեթ այն բանուկ ճանապարհը,
 Որով քայլում ենք բոլորս՝
 Չիմանալով, թե մինչև ո՞ւր,
 Ինչի՞ համար
 Եվ արդյոք ի՞նչ նպատակով...

Պարույր Սևակը «գորանոցային սոցիալիզմի» «բանուկ ճանապարհի» մասին էր խոսում, նրանով անցնող ժողովուրդների երթի, որ առայժմ դուրս էր եկել մի ափ, որտեղ բռնանում են մարդու տարրական իրավունքների վրա ու զրկում նրան ազատություններից, լցնում բանտերը, ուր պետութայինը սերտաճելով բյուրոկրատիայի հետ, վերածվել էր մի վիթխարի պատժապարտող մեքենայի և գործում էր երևակայությունն անգամ փշաքաղող հանցանքների:

Այդ ճանապարհը փորձում էին շարունակել... Եվ այստեղ էր, որ հուսահատվում էր բանաստեղծը, այստեղ էր, որ նրան համակում էր ճանապարհը, որով անցնում էին, գեթ պարզ տեսնելու ցանկություն, հասկանալու այդ ճանապարհի նպատակներն ու խնդիրները:

Պարույր Սևակը շատ լավ էր գիտակցում, որ ավելի ծանր դրութային է ստեղծվել և ավելի վատ ժամանակներ են գալու: Տասնամյա միջոցում երկիրը չհասավ ո՛չ տնտեսական և ո՛չ էլ գաղափարական վերափոխումների:

Խորհրդային մտավորականության այն թևը, որ մեծ հույսեր էր կապում խրուշչովյան «ռեֆորմացիայի» հետ, խորհրդասթափության մեջ ընկավ դեռևս գլխավոր քարտուղարի օրավուր աճող հեղինակության օրոք: Բոլորի համար էլ պարզ էր, որ Խրուշչովը ոչ մի արմատական բան չի ձեռ-

նարկելու: Եվ օգտվելով բացախոսության այն ժամանակ-
վա թույլատրելի սահմաններից, գրողներն ու արվեստագետ-
ները ստեղծեցին բավական համարձակ ստեղծագործություն-
ներ՝ ճշմարտության դիրքերից:

Ամբողջ երկիրը շնչում էր նորանվաճ ազատություննե-
րի ոգով: Բայց վախն ու կասկածը դեռ կար, և հիմա միայն
քչերն էին համարձակվում սեփական գրաքննության հսկո-
ղությունից ազատվել: Այս տարիներին հրատարակվեց Պա-
րույր Սևակի «Մարդը ափի մեջ» գիրքը, որ հիմնովին շրջ-
ափոխեց հետշարենցյան ամբողջ գրական զարգացումը:

Արդեն իսկ նա հասել էր մեծ հեղինակության ու համ-
բավի՝ հրատարակելով «Նորից քեզ հետն» ու «Անլուելի զան-
գակատունը», բայց ընթերցողի սեղանին դնելով «Մարդը
ափի մեջ» գիրքը, նա լծվում էր այն հեղափոխական գոր-
ծին, որն, ըստ էության, արդեն սկիզբ էր առել կուսակցու-
թյան քաղաքականության մեջ 20-րդ համագումարով:
Պետք էր ազատվել նախորդ շրջանից հոգեբանորեն՝ գլխա-
վորապես քաղաքական տեսակետից:

Ա՛խ, այդ պաշտամունքը, որ ձևեր է փոխում,
Ինչպես մոր մեջ սաղմը,
Բայց ծնվելիս ծնվում միշտ մանուկի նման՝
Ուղեղը դեռ անբան և աչքերը դեռ գոց:

«Մարդը ափի մեջ» գիրքը խոստովանությունն էր. խոս-
տովանություն մի մարդու, որ դուրս էր ելել 30—40-ական
թվականների մղձավանջից և հիմա կես հավատով ու կաս-
կածով նայում էր ներկային և, հավատալով նոր օրերի գա-
լըստյանը, հրազում էր լույսի լիություն ու հաղթանակ:

Եվ աչքերս են սոված,
Զի կշտացնում լույսը....

Թեև նոր է սկսվում լուսաբացը, բայց դեռ մութ է, և խավարի համար պատասխանատուն ոչ թե բանաստեղծի մըտքերն են, այլ աչքերը.

...Որ քեզ են ուզում կենդանացնել:

Որովհետև «արշալույսից առաջ,—ինչպես ասում է բանաստեղծը,—քունն ավելի խորն է».

Նահանջած են լինում մղձավանջերն արդեն,
Յո՞ղը երազներ է տեղափոխում:

Սեակը շատ լավ էր հաղորդում այդ ժամանակները (50-ական թվականների կեսերից հետո), մեր մարդկանց համակած զգացումների, տրամադրությունների ու մտքերի ընթացքը, բանաստեղծորեն ձևակերպում նրանց թաքուն ակնկալիքներն ու սպասումները.

Հիմա հավատում են երազներին
Շատ քչերը կյանքում,
Ես նրանց մեջ չկամ:
Եվ քանի որ չկամ՝
Ինձ խղճում եմ
(Նախանձելի բան չէ խելքի գալը)...

Եվ իսկապես, բանաստեղծը խելքի էր եկել դեռ շատ վաղուց՝ 30-ական թվականներից, երկարատև ու տանջալից ճանապարհ էր կտրել՝ ապրելով ազատության իսկական ե-

րազների կարոտով ու տխրութեամբ: Նա զգում էր, որ արշալույսի մոտեցումով մոտենում է «մարդկանց արթնացումը»: Իբրև ճշմարիտ հեղափոխական, նա ամենից շատ հույսը դնում էր հենց այդ արթնացման վրա—մարդկանց արթնացման վրա:

...Արշալույսից առաջ քունն ավելի խորն է,
 Բայց մոտիկ է նաև արթնացումը:
 — Կբացվի նոր մի օր՝
 Ինչպես աշքակապը:
 (Մանուկ հասակում են պահմտոցի խաղում):
 Կբացվի նոր մի օր՝
 Ինչպես վիրակապը
 (Երեկվա խոր վերքն է սպիացել արդեն):

Իրոք, 60-ական թվականներին սպիանում էին արդեն երեկվա՝ 30—40-ական թվականների խոր վերքերը. էլ շէր կարելի երեխայական պահմտոցի խաղայ: Իսկապես, Սևակը հավատում էր, որ մի օր վիրակապը կքանդեն, և կերևա վերքի սոսկալիությունը: Այդ օրը կգա, ճիշտ է, և այդ օրն էլ հենց կարթնացնի մարդկանց, կքանդի նրանց աշքակապը, և մարդիկ կլցվեն հինը կործանելու և աշխարհը նորացնելու կամքով ու վճռականութեամբ:

«Մարդը ամի մեջ» գիրքը շնչում էր իրականությունը հեղափոխականորեն վերափոխելու տրամադրություններով և հենված էր նզովյալ անցյալից հրաժարվելու լիակատար համոզման վրա, որ միայն այդ հրաժարումով կգա նոր օրն ու կբացվի արշալույսը:

Այդ օրերին նկարահանվեց Գրիգորի Զուխրայի «Մաքուր երկինք» ժապավենը, ուր պատկերված էին պատերազմի ավարտից հետո վերադարձած մի օդաչուի կրած տառապանքները կարգի պահապան մարմինների ձեռքից, և այն ամբողջ բարոյական կտտանքները, որ տանում է այդ բոլորովին անմեղ մարդը: Օդաչուն հասնում է գրեթե ինքնասպանության շեմին: Նրան երևի այլ բան չէր մնում անել:

Հերոսի ոսկե աստղը, որ նրա բուռն են դնում՝ ինչպես ծաղր, չի փոքրացնում եղելության ու նվաստացման ամբողջ ողբերգականությունը: Հարյուր հազարավոր անմեղ ռազմաճակատայիններ, որոնք գերի էին ընկել և չէին հասցրել ինքնասպանության գործել, Սիբիրի աքսորավայրերում կրած անմարդկային զրկանքների, ծաղրուծանակի դիմաց այսօր արդարացվում էին: Արդարության հաղթանակի այդ փաստը հուզական խոր ալիքով պրկում էր սրտերը և թեթեվացնում հոգիները, բայց մյուս կողմից՝ մարդկանց մեջ շարունակում էր հարուցել կասկած ու վարանում եկած օրերի, ազատությունների շարունակելիության հնարավորության նկատմամբ, որովհետև եղեռնագործություններն այնքան շատ էին կատարվել և հարատևել այնքան երկար տարիներ, որ մարդկանց մեջ (ինչպես այսօր) դեռ մնում էր անվստահությունը թույլատրված դեմոկրատիայի և ազատությունների հանդեպ: Ուժեղ ու աներեր, ժայռակոփ ու հաստահիմն էին այն հիմնարկություններն ու դրանց տրված իրավունքները, որոնք և որոնցով իրագործվում էին բռնություններն ու անօրինականությունները մեր երկրում:

«Մի՛, մի՛...» վերնագրով բանաստեղծության մեջ Սեվակը թարգմանել է կասկածի ու անվստահության այդ

տրամադրությունները: Քնարական հերոսը համոզված է, որ իրականում ազատություններ ձեռք չեն բերվել: Եվ դիմելով ընթերցողին խնդրում է շուտադրել իրեն.

Եվ մի՛ հուսադրիր:
 Ես չե՛մ հուսահատվել:
 Իմ տարիքում, ճիշտ է, էլ չեն առնում հասակ,
 Բայց մարդն էլ է ընձուղտ,
 Եվ իմ վիզը հիմա
 Երկարում է—ձգվում
 Ու բարձրանում
 Այս բազմահարկ բուրբ շենքերից վեր,
 Որ պաղ հորիզոնից մի բերան մով պոկի
 Ու որոճա՛ դանդաղ:
 Ինձ մի՛ հուսադրիր:
 Մի՛ նկատիր նաև:
 Ես այլևս չկա՛մ,
 Ինչպես չկա երկինք

(Լուրթը խաբկանք է լոկ):

Շատ շուտով երևաց, որ, իրոք, մաքուր, լուրթ, կապույտ երկնքի հիմնադրույթը լոկ խաբկանք է, և իրավացի էր բանաստեղծը՝ երկրում կատարվող վերափոխությունների հանդեպ կասկածի ու անվստահության դիրքորոշումով:

Իսկապես, դա մի ժամանակաշրջան էր, երբ սկսվել էր ինչ-որ բան, բայց հայտնի չէր, թե ինչ, և սպասվում էր ու ափսոսանքով ինչ-որ բան, բայց հայտնի չէր, թե ինչ... Մըթնոլորտը հազեցած էր անձրևից առաջ խտացող թանձր հեղ-

ձուկով: Իրոք, պետք է՞ ընծուղտի վիզ ունենայիր, որ երկարելով երկնքին կարողանայիր «մի բերան մով պոկվել» (այսինքն՝ զով ազատության շնչաբաժինը) և որոճալ դանդաղ (վայելել երանությամբ): Ազատության կարոտից շնչահեղձվում էր բանաստեղծը: Եվ շնայած դրան, աշխատում էր ընթերցողին հասցնել «արգելված պտուղը»—ճշմարտությունը և դրա հետ միասին նրան հասնելու հորդորն ու կողմնորոշումը:

Մեծ ջանքերի և բանաստեղծական լարումների գնով էր ձեռք բերվում ընթերցողին «հեռվից-հեռու» երկու բառ ասելու հնարավորությունը: Այդ երկու բառն էլ արդյո՞ք ճիշտ էր թարգմանում բանաստեղծին, արդյո՞ք ճշմարտությունը տեղավորվում էր այդ հագուստի մեջ: Բանաստեղծը գիտեր, որ շատ փոքր է իրեն հասկանալու և ճշմարտությունը կարդալու հնարավորությունը: Բայց, այնուամենայնիվ, նա շարունակում էր բազմիմաստ զրույցը ընթերցողի հետ:

Բանաստեղծական շարքերից մեկը Սևակը վերնագրել էր «Ականջդ բեր ասեմ»: Սա հենց այն է, ինչին դիմում էր բանաստեղծը՝ գաղտնի ու ծածուկ իր մտքերը (որ չէր կարելի հրապարակ հանել) ընթերցողին հասցնելու համար: Մի բանաստեղծության մեջ Սևակը ասում էր՝ չեմ հարգում նրանց,

Ովքեր վատնում են

Իրենց ուժերը փսփսուկի մեջ,

Մինչ կարող էին բարձրաձայն խոսել

(Երբեմն նաև ես ինձ չեմ հարգում)....

Եւք շուներ բանաստեղծը. այո՛, նա դիմում էր ճշմարտությունն ասելու բոլոր ձևերին. բայց երբեք՝ փսփսուկի. նա միշտ էլ ճիշտ ու ճշմարիտ էր բոլորի առաջ, ասում էր բացարձակ ճշմարտություններ, որոնց համար նրան երբեք չէին ներելու ու շներեցին: Սեփական մտածելակերպը արտահայտելու բնութագրությունը տվել է ինքը՝ Սևակը «Հանգրստացրու ինձ» բանաստեղծության տողերում.

Ինչի՞ համար է այս երկմտանքը:
 Չէ՞ որ տանջվել եմ ես ազնվորեն:
 Թող որ ամեն բան բաց պատկերված չէ,
 Սակայն ամեն բան պատկերացված է:

Եվ, իրոք, ամեն բան բաց պատկերված չէր Սևակի բանաստեղծության մեջ: Խոր ու ճշգրիտ էր սակայն հաջորդ նախադասությունը. «Սակայն ամեն բան պատկերացված է»:

«Մարդը ափի մեջ» գրքում չեք գտնի մի բանաստեղծություն, որ գրված չլինի առանց իրականության, իրական հարաբերությունների ամենաճշգրիտ ու ամենաազնիվ ընկալման, առանց երկրի անցյալ ու ներկա կյանքի ամենառեալիստական պատկերացման և առանց այն գրգիռների, որ ստանում էր բանաստեղծը ամեն անգամ հպվելով իրական հարաբերությունների դաժանությանը, համատարած կեղծիքին ու ստին, խոսքի և գործի ծայրահեղ անհամապատասխանությանը:

Պարույր Սևակը շատ լավ էր հասկանում և համոզված էր, որ «...պոեզիան երբեք մանր-մունր բաներից չի ծնվում», և որ իր ստեղծագործությունը հասցեագրված է ժողովրդին, որ անհնարին տառապանքներ է կրել, տասնամյակներ

րով ապրել է համատարած սարսափի մեջ, զրկված է եղել ազատութիւններից, ինքնաճանաչման հնարավորութիւններից. նրան չեն օգնել գրողները, հակառակը, խորացրել են հավատը ստի ու կեղծիքի նկատմամբ, պատվաստելով ճորտական միտք ու պահվածք, հաշտվելու ու ենթարկվելու, (ներելու ու տանելու) հոգեբանութիւն, արյունագոյացում, պատրաստելով հոգևոր ստրուկներ, իդեալների, բարոյական արժեքների փոխարեն առաջ մղելով կեղծ իդեալներ և ապաբարոյական մտածումներ: Ժողովրդին անհրաժեշտ է օգնել և ամենից առաջ նրանից դուրս հանելով վախը ճշմարտութեան հանդեպ:

Աղաչում եմ,—

Մի՛ վախեցեք անկեղծ խոսքից.

Անկեղծ խոսքը չի սպանում,

Փակ խոցեր է միայն բանում:

Մի՛ վախեցեք

Ժանգոտ թասից ժանգ քերելուց.

Նա դրանից չի փշանա:

Մի՛ վախեցեք

Կեղծի մասին ճիշտ գրելուց.

Նա դրանից կքշանա:

Պարույր Սևակը գիտեր, հասկանում էր, որ պիտի գնալ ինքնազոհաբերութեան. իր բանաստեղծութեամբ նա մարդկանց ընտելացնում էր հենց այդ առաքելութեանը:

«Լուսնահար կարոտ» բանաստեղծութեան մեջ նա դուրս է բերում շեղ, սայթաքուն կտուրներով վազող լուսնահար

տղայի քնարական կերպարը. կյանքը կրկին վտանգելով լուսնոտ-լուսնահար այդ տղան (որ այլևս չի ուզում ենթարկվել շղթաներին ու կապանքներին) նորից մղվում է դեպի ազատությունը, ինչին կարոտել է ու տառապել, ինչի համար պատրաստ է կյանքը զոհաբերել: Նա գիտեր, որ «շեղ, սայթաքուն կտուրներով, «մինչև անգամ շանթարգելով» դեպի ազատություն գնալը անհնարին դժվարությունների հետ էր կապված և ամենից առաջ պահանջում էր սեփական կյանքի զոհաբերություն:

Աննշան իսկ կանչը, թեկուզ «ճշալու պես ախ» անելը լուսնոտին կարող էր կյանք արժենալ:

Բանաստեղծի հուսահատությունը գոյանում է այն բանից, որ «ձայն տվող» չկա, «իր վտանգված կյանքի համար» ճշացող չկա, այլապես պատրաստ է, «երկյուղ շունի» ներքև ընկնել և արյամբ նույնիսկ հալեցնել «ձյունը մայթում» (դա էլ գործ է): Այս պատկերը ենթաբնագրային խորք ունի. դա ինքնազոհաբերության պատրաստակամության արտահայտությունն է, եթե միայն ըմբռնվի այդ զոհաբերությունը և սառույցն ու ձյունը զուգահեռվի իրականության կարծր սառնության ու դաժանության հետ:

* * *

«Մարդը ափի մեջ» գրքում Պարույր Սևակը տեղադրել է «Նամակ» բանաստեղծությունը (գրել է 1963-ի փետրվարին): Մտահղացման տեսակետից ասելիքի ամբողջ սուր, հոգին կտրատող ու ցնցող բովանդակությունը պահ տալով ենթաբնագրին, բանաստեղծը, թվում է, սովորական, բայց մի քիչ անհասկանալի նամակ է գրում սիրած էակին: Ընդ որում,

նամակի միջնամասերում պատմում է, թե ինչպես ձմեռ ժամանակ դժվար է անցնել անտառի այն ծանոթ շավիղով, որով անցել են ամռան օրերին: Որովհետև, ոստ ու ճյուղերը փակում են ճամփադ և ճանկոում դեմքդ, «աչքիդ սպառնում»: Տրամադրության մի զարմանալի փոփոխություն է կատարվում. «Ես քայլում էի աղջամուղջի մեջ Ու քայլում էի նաև... մտացիր»:

Ի՞նչ կապ ունեն ձմեռ ժամանակ անտառով անցնող ճանապարհի հետ կապվող դատողությունները... աղջամուղջի մեջ մտացիր քայլող քնարական հերոսի տրամադրության հետ: Այս ամենը հասկացվում և ըմբռնվում է նաև որպես բանաստեղծի քմայքների արտահայտություն: Նա երբեմն «անտրամաբանական» էր դարձնում բանաստեղծությունը, տրամաբանականին ավելի դյուրին հասնելու համար: Այսպես էլ հիմա է. բացվում են քնարական հերոսի հուզական աշխարհի այն անկյունները, որոնցում սեղմված-ցրված են գլխավոր մտահոգությունները:

Ե՞րբ են թաքցնում մարդիկ ձեռքերը, ե՞րբ ոտքերը... և ամենագլխավորը, ե՞րբ են թաքցնում իրենց դեմքը:

Ենթադրվող պատասխանների մեջ ակամա կորչում է բանաստեղծի ենթաբնագրային ասելիքը: Հաստատական չեն պատասխանները, սակայն հուշում են դեմքը թաքցնելու իրական պատճառները:

Մարդիկ ե՞րբ և ինչո՞ւ են թաքցնում դեմքը. գուցե ամոթից՝ հարցնում է բանաստեղծը՝ ակնարկելով իրականությունից մեջ գերիշխող երեսպաշտությունը և ոչնչից շխորշող անամոթությունը, գուցե՞ կարոտից՝ հարցնում է բանաստեղծը՝ ակնարկելով երազելին բաց աչքով տեսնելու ան-

հնարինությունից ծնված հուսահատությունը, գուցե՞ ճանկ-
 ոող ճյուղերից այս շար, հարցնում է բանաստեղծը՝ ակ-
 նարկելով կյանքի ձմեռային անհրապույր ցրտությունը,
 «կուչ գալ եմ ուզում քո թևերի տակ»,—ասում է բանաս-
 տեղծը՝ ակնարկելով երազելի հարազատի ջերմությամբ
 մխիթարվելու ու գուրգուրվելու անհնարին ցանկությունը:

Այս նամակը բանաստեղծը գրում է իր այն հարազա-
 տին, որին բավական երկար ժամանակ է, որ չի տեսել, իր
 այն սիրելուն, որին տեսնելու կարոտը արդեն մղձավանջ է
 դարձել նրա համար.

«Արդյո՞ք քեզ էրբ եմ, ե՞րբ եմ տեսնելու...

Չմե՛ն ու ամա՛ն,

Աշո՛ւն ու գարո՛ւն...

Իսկ ո՞ւր է տարվա մե՛ր եղանակը,

Այն հինգերորդ...»

Տարվա հինգերորդ եղանակի դադափարը խորը հեղափո-
 խական սլացք ունի իր մեջ. թվում է, այն չի տեղավորվում
 տարեշրջանի բնական բաժանումներում և մի որոշ իմաստով
 արտաոոց, անիրականանալի ցանկություն է: Բայց տարվա
 հինգերորդ եղանակը, երևի թե, հենց այն է, որ փոխում
 է տարվա շորս եղանակների ոչ թե հերթակարգը, այլ ծնվում
 է դրանց միջից որպես ազատության ու երազելի արդառ
 օրերի աստղային ժամ, որպես վերափոխված իրականության
 նոր օրերի շարունակաց, որպես իդեալին ու երազանքին հաս-
 նելու բավարարվածության ու երջանկության ակնթարթ:

Տարվա հինգերորդ եղանակը իրականացումն է այն բա-
 նի, ինչին ձգտում է մարդը և... հասնում: Չէ՞ որ լինում են

նաև այդպիսի օրեր, երջանկությանն ու իդեալին հասնելու օրեր....

«Իսկ ո՞ր է տարվա մե՛ր եղանակը,
Այն հինգերորդը... Մի՞թե չի՛ գալու»...

Իր ամբողջ կյանքում, մինչև եղերական մահը, Սևակը սպասեց և հուսաց այդ հինգերորդ եղանակի կենդանացնող ղողանջներին: Նրա բանաստեղծությունները, թեև հաճախ հոռետեսական վերափոխումների հեռանկարի հանդեպ, սակայն լի էին արդարամիտ հասարակության կառուցման հնարավորության նկատմամբ աներեր հավատով: Նա նույնիսկ ներկայի մեջ էլ տեսնում էր հույսով ուրախանալու առիթ, գոհություն և «փառք աստծու» ասելու կարիք: Նա սառույցի վրա խարույկ էր վառում և ջերմանում՝ «հույսի շհամտեսած անուշությամբ»: Բանաստեղծի կյանքն էլ պայքար եղավ հենց կեղծիքի այն երկու զորեղ հսկաների դեմ, որոնցից մեկի անունը վերագրում է, իսկ մյուսինը՝ ենթադրություն: Սոցիալիզմը (ստալինյան-զորանոցային սոցիալիզմը) գործածության մեջ դրեց վերագրումների մեթոդը կյանքի բոլոր բնագավառներում: Այն բարձրացվեց պետական օրինականության աստիճանի: Մենք պետք է հավատայինք այն ամենին, ինչ ասվում էր և պետք է ենթարկվեինք այն ամենին, ինչ ենթադրվում էր:

Ես կարող եմ ենթադրել,
Թե այս քունը արթնություն է,
Եվ այս ծանր պարտությունը,
Զտեսնված հաղթություն է:

Ես կարող եմ ենթադրել,
Բայց ի՞նչ օգուտ...

Ենթադրվածը իրականություն տեղ ներկայացնելու գործընթացը այնքան ամենօրյա դարձավ, որ սկսեց տարածվել ամենուրեք, մանավանդ տնտեսական բնագավառում, ուր շեղածը եղածի տեղ էր ծախվում և որոնելին՝ գտածի:

Տառապելով ու հուսահատվելով տարվա հինգերորդ եղանակի գալստյան խավարամած հորիզոններից, Սևակը, ինչպես այն ժամանակ յուրաքանչյուր ճշմարիտ ու ազնիվ հայրենասեր, ելք էր որոնում, ելք ստեղծված իրադրություններից, ազատվելու ելք հասարակական հարաբերությունների շալակը ելած ծանրագույն այն բեռից, որ ստեղծվել էր կեղծիքով և ճշմարտության բացակայության թելադրանքով:

Ելք չեք ծախում՝
Հազա՛ր ափսոս,
Թե չէ մուտքը իմ կողքին է,
Զի պահանջվում և մուտքի տոմս—
Քիչ է մնում քաշեն թևից:

Իսկապես, արդեն ավարտված էր համարվում սոցիալիզմի կառուցումը մեր երկրում և բաց էր ու ձրի կոմունիզմի մուտքը: Անգամ որոշվեց այնտեղ ոտք դնելու տարեթիվը՝ 1980: Հենց այդ ժամանակ էր (60-ական թվականների երկրորդ կես), երբ վերակառուցման սկսված, բայց չափազանց դանդաղ ընթացքը դեմ առավ բրեժնևյան շրջանի ղեկավարների ահաբեկված ինքնաարթնացմանը: Երկիրը դարձյալ գնաց նախկին տնտեսական ու քաղաքական զարգացման ու-

ղիներով (ստալինյան ժամանակների) և ապահովագրվեց այդ ընթացքի անձեռնմխելիությունը: Քիչ թե շատ մանրամունք ազատությունների համար օրենսդրական հրամաններ չեղան, այլ հրամցվեց մի փոքր «գայկաները» թուլացնելու հրահանգը:

Երկրի դեմոկրատական ընթացքը կանխարգելվեց. նորից աշխարհի բոլոր օդերևութաբանական կայանները գուշակեցին տարվա հինգերորդ եղանակի գալստյան անհնարինությունը: Իսկ արդեն փոքր-ինչ ազատ շնչառությունը համտեսած մտավորականությունը ընկավ էլ ավելի ծանր վիճակի մեջ: Դեմոկրատիան նենգափոխվեց ստրկահաճությունամբ, հումանիզմը՝ մարդկանց ճակատագրի հանդեպ անտարբերությունամբ: Ստեղծվեց մի դրություն, երբ բանաստեղծը գրեթե տեղ չէր գտնում իր համար:

«Աշնանային վալս» բանաստեղծությունը շիկացած կրթությունամբ է արտահայտում այդ ժամանակները նրան համակած ողբերգական հուսահատությունը և անելանելիության արքանող-խեղդող ինքնազգացումը.

Օդը հաստանում է մառախուղով,
 Ու մշուշով երկինքն է ցածրանում.
 Որ բարակի թելը համբերության,
 Ու վեր բարձրանալիս ճիչ-ճնգոցով հատվի:
 Եվ ամենքըս հիմա վատ բաներ ենք հիշում,
 Եվ ամենքըս հիմա հոռետես ենք դարձել,
 Ամե՛ն ինչից զզված,
 Զզված նաև մեզնի՛ց:
 Եվ մեր քիթ ու մոթից բմծիծաղ է կաթում,

Ինչպես ջրհորդանից՝ անձրևաջուր կեղտոտ,
 Քիվից՝ պղտոր կաթիլ,
 Տտիպ տաղտուկ՝ հոգուց...
 Կաթո՛ւկ-կաթո՛ւկ կաթո՛ւկ,—
 Հե՛րն անիծած...

...Նույն է պարում կյա՛նքը,
 Նույնն է պարում մի՛տքը:
 Այս ի՛նչ խենթություն է,—
 Հե՛րն անիծած...

Թարգամանելով մարդկանց համակած տրամադրությունների զգայական խորքերը, Պարույր Սևակը մոտենում էր մի աննահանջ, անհերքելի իրողության, որի սահմանները թաղված են ճշմարտությունից սկիզբ առնող այն անարտահայտելի խորքերում, որոնք երևում են միայն զրնգուն, պայծառ, շողարձակ մաքրության մեջ. այդ դեպքում զարմացնում է խորքի մերձավորությունը, բայց իրականում այն չենթադրվող հեռավորության վրա է:

1960-ական թվականների գրողներից և բանաստեղծներից և ոչ մեկը չկարողացավ հասնել ժամանակակից մարդու հոգեբանության, հուզաշխարհի անհատական և անձնաշեշտ գծերի այնպիսի ճշմարտացի վերարտադրության, ինչպես Պարույր Սևակը: Նրա բանաստեղծությունները խորապես արտահայտում էին և այսօր էլ արտահայտում են ժամանակակիցների շասված ու նույնիսկ դեռևս ձևակերպումների կարոտ մտքերը, տրամադրությունները, վերաբերմունքն ու գնահատումները աստիճանաբար անելանելի դարձող կյանքի հանդեպ:

Սիրո կապանքի և տառապանքի
 Հարցերն են անվերջ պատասխան գտնում,
 Եվ բառերն իրար ձգում են կրկին,
 Ինչպես ողնաշարն՝ իր իսկ ողերը,
 Եվ... ստացվում է
 Ահավոր խոսքի ահավոր կմախք.
 — «Այսպես ապրելը անկարելի է»...

Իրոք, այդպես չէր կարելի ապրել ու շարունակել գոյություն ունենալ: Բայց ի՞նչ կարող էիր անել. ամենուրեք նույն օրենքն ու կարգն էր, հասարակությունը ղեկավարող նույն ամենակարող բյուրոկրատական մեքենան, խղճի ու պատվի բացակայությունը, երեսպաշտությունն ու կեղծիքը, խոսքի և գործի անհամապատասխանության անպատիվ օրինականությունը, անձեռնմխելի համարվող արժեքների նույն ծաղրուծանակը:

Իրոք. «այդպես ապրելը այլևս անկարելի էր»: Բանական անձինք, ինտելեկտուալ կարողությունների տեր մարդիկ, այն մարդիկ, որոնք զանազանում էին թացն ու շորը, արդարն ու անարդարը, իդեալն ու հակաիդեալը, հասկանում էին մարդկանց գոյության ամբողջ ողբերգականությունը: Մտավոր աշխարհի մարդիկ, հատկապես հասարակության ցավերն անկողմնակալ և սուր զգացող մարդիկ, ստորացված ու ջախջախված, հուսահատ ու գրեթե կիսախելագար ապրում էին պատմահասարակական այդ աղետի ամբողջ մղձավանջը:

Դեռևս մեկ տասնամյակ առաջ՝ 1957-ին գրած «Պատկերացնում եմ» բանաստեղծության մեջ՝ սերնդափոխու-

Թյան և մարդկային կյանքի հաջորդականության երևույթը
 իմաստավորելով, Սևակը բանաստեղծորեն ձևակերպում է
 այն ճշմարտությունը, թե՛ մեծերի հոգսերն ու տառապանք-
 ները, կասկածանքներն ու երազանքները նոր, եկող սերունդ-
 ների համար խնդիր չեն ներկայացնում, և ոչ միայն խնդիր
 չեն ներկայացնում, այլև ինչ-որ տեղ, երևի, մնալու են ան-
 հասկանալի: Արդյո՞ք դա այդպես է.

Ինչ ես ատել եմ, ինչ ես ատում եմ՝
 Նա նույնիսկ իր շուրջ չի նկատում էլ,
 Ինչ չեն ներել ինձ՝ նրան ներում են,
 Ինչ ես սիրել եմ՝ դրան տիրում է,
 Ինչին ձգտել եմ, ինչ երազել եմ՝
 Նա դրան արդեն վաղո՞ւց հասել է,—
 Եվ չի՛ հասկանում իմ տենչանքը նա
 Եվ չի՛ հասկանում իմ տանջանքը նա...

Սա գրված է եկող սերունդների՝ երիտասարդության
 համար, և միտքն այն է, թե նրանք կհասկանա՞ն արդյոք՝

Կյա՛նքը,
 Տանջա՛նքը,
 Զա՛նքը պապերի...

Այսօր, մենք կարող ենք ասել, որ հասկանում ու ըմ-
 բռնում ենք այն սերնդի հերոսական խիզախումը, որ 1950—
 60-ական թվականներին կարողացավ վեր բարձրանալ պաշ-
 տամունքի հարկադրանքից և ստրկությունից ու կյանքի գնով
 ոչ միայն պահպանել իր մարդկային պատիվն ու խիղճը,
 այլև նպաստել հասարակական հարաբերությունները վերա-

փոխելու, կյանքը վերանորոգելու և հասարակութունը վերադաստիարակելու այն սկսված հեղափոխական շարժմանը, որ դժբախտաբար ընդհատվեց Բրեժնև-սուլովյան դավադրության պատճառով:

«Վերակառուցման սկզբունքներում» («Պրավդա», 6 ապրիլի, 1988) «ավելի շատ սոցիալիզմ» կարգախոսը գնահատված է որպես «կյանքի օբյեկտիվ պահանջ»:

«Ավելի շատ սոցիալիզմ» առաջարկը նոր բարոյաբանութուն և տնտեսական հարաբերություններ ստեղծելու առաջարկ է. ընդ որում, դա վերաբերում է ամենից առաջ ժողովրդի ապրուստի՝ աշխատանքի դիմաց վարձատրելու սկզբունքին, որը դեռ իրականացված չէ:

Մյուս կողմից, դա վերաբերում է կյանքի դեմոկրատացմանը, ընտրական համակարգի նորացմանը և նոր համադեմոկրատական ձևերի մշակմանը, սոցիալիզմի և բարոյականության սերտաճմանը, բռնատիրական ձևերից ազատվելուն, խոսքի և գործի համապատասխանությանը, մարդկային ազատութունների իրավաբանական ձևակերպումներին, մարդու իրավունքների պաշտպանությանը, մի խոսքով, այն տխուր և ամոթալի ժառանգությունից հրաժարվելուն, որ մեզ թողել էր ստալինյան-բրեժնևյան ժամանակաշրջանը:

«Ավելի շատ սոցիալիզմ» պահանջը նույնանում է «ավելի շատ լույս» կարգախոսին, մի պահանջ, որ նույնպես առաջադրվել է այս օրերին¹ և որը բանաստեղծության մեջ որպես հոգևոր հայտնութուն և մարդկանց նվիրական իղձերի իրագործման հնարավորության ճանապարհ, քնարեր-

¹ Տե՛ս «Պրավդա», 6 ապրիլի, 1988:

գական կատարյալ դրսևորումներ ստացավ Պարույր Սևակի ստեղծագործության մեջ:

«Եղիցի լույս» (1969) ժողովածուն շատ ավելի առաջ անցավ բանաստեղծի նախորդ գրքերից: Ոչ միայն բանաստեղծության նախկին որակն էր փոխվել, այլև խորացել և թանձրացել էր ժամանակակից մարդու հուզաշխարհի, տրամադրությունների, զգայությունների բանաստեղծական վերարտադրությունը, նվաճվել էր մարդկային հոգեբանության ու ապրումների քնարական այնպիսի կերպավորման մակարդակ, որ խորապես արձագանքում էր դարաշրջանի համամարդկային խորհուրդների և ճշմարտության համաժամանակյա մեկնությունների հետ:

* * *

Լույսի ձգտման այն մոլեգին կիրքը, որով համակված է Պարույր Սևակի նույնանուն գրքի «Եղիցի լույս» շարքը, օրինակ, հենց լույսն ինքը որպես գեղարվեստական և բանական ներկայություն, զգացումի ու պատկերի յուրաքանչյուր հաստիվածում, ամբողջ բանաստեղծական իրադրության ու մթնոլորտի լուսերգային ֆոնը՝ շարքը դարձնում են հիմներգային, որ իր ներսում ունի խորալային բազմաձայնություն և հարմոնիկ գեղունություն, ըստ որում ապահովված է նաև յուրաքանչյուր խորալի ավարտուն և ամբողջական դերն ու բնույթը:

«Լույսի աղբյուրը» բանաստեղծության մեջ Սևակը այն համոզմանն է, որ լույսը ծնվում է մթնության խտացումից: Այս միտքը նա հասկանում է ոչ որպես գիտական օրենքի ինչ-որ դրսևորում: Ինչպես որ լույսը բանաստեղծի

հասկացությամբ հոգևոր երևույթ է, այնպես էլ այդ հոգևոր երևույթի ծննդաբանության մասին է պատմում բանաստեղծը: Նա ճանաչել է լույսը ավելի, քան մենք ենթադրում ենք:

Իբրև հոգևոր սկիզբ Սևակյան ինչպես չի նույնանում արարչագործական սկզբի հետ, բայց և հենց այդպիսի սկիզբ է, ըստ բանաստեղծի, մարդկության զարգացման ճանապարհին: Ինչպես արարիչ է, ամենատես ու ամենակարող ուժ, մարդկության առաջադիմության զենք և ուղեկից: Բանաստեղծի համար ինչպես նշանակ ու հավասարարժեք է ճշմարտության, ազատության, արդարության և էլի բազում այլևայլ հոգևոր ու հասարակական ստացվածքների:

Շարքը բացվում է «Նորօրյա աղոթք» բանաստեղծությամբ, ուր տրված է լույսի ձգտման կրթոտ ու աննահանջ պահանջի ժամանակակից խորքային, պատմափիլիսոփայական բացատրությունը.

Արդեն 10 տարի, 110 տարի, 1010 տարի

Ես վախենում եմ,

Շա՛տ եմ վախենում

Բյուրավոր ու բո՛ւթ հավատացյալից,

Բյուրատեսք ու սո՛ւտ հավատացյալից:

Եթե աստված եք

Փչեցե՛ք նրանց բոլոր մոմերը,

Մարեցե՛ք նրանց կանթեղներն ամեն,

Հանգցրե՛ք նրանց ջահերն այլազան,

Որ... եղիցի լույս:

Խոսքն այստեղ գնում է մի այլ ուղղությամբ: Ինչ-որ բյուրավոր ու բու՛թ հավատացյալի, բյուրատեսք ու սուտ

հավատացյալի վառած ջահերի ու մոմերի կողմն է ուղղվում խոսքը, այդ մոմերն ու ջահերը հանգցնելու մասին է շրջվում խոսքը: Մինչդեռ հենց դրանք հանգցնելով է, որ կծնվի լույսը: Մի՞թե պարադոքս չէ: Լույսը հանգցնելով ինչպե՞ս կարող է լույս ծնվել: Իր մարդկային պահանջի մեջ արդարացի բանաստեղծը պարադոքսի վրա չէ, որ այս դեպքում կառուցում է բանաստեղծությունը: Բյուրավոր ու բուլթ հավատացյալի վառած լույսն է, որ նա համարում է խավարին զուգակշիռ, բյուրատեսք ու սուտ հավատացյալի վառած լույսն է, որին զոհարելովում է ինքը՝ հավատը՝

Մաքո՛ւր—վսե՛մը
Անկե՛ղծ-անսո՛ւտը:

Եվ դրանից է, որ բանաստեղծը այդպես ընդոստ ու հուսահատ, մոլեգին ու վշտակոծ հարյուրամյակների, հազարամյակների ճշմարտությունն է մեջտեղ բերում իսկական հավատի ու կեղծ հավատի մասին, արդարության և անարդարության մասին, կեղծիքի ու ստի մասին, որ երբեք հավատ չի եղել, բայց դարերով խնկարկվել է բյուրավոր ու բուլթ հավատացյալից իբրև վերին ճշմարտություն, իբրև վերջնական ու դադար ճշմարտության սահմանի:

Պարզ է, որ Պարույր Սևակը նկատի ուներ ոչ միայն և ոչ այնքան անցյալ դարերը, որքան և հատկապես ստալինյան հավատքի և երեսպաշտության ողբերգական ժամանակաշրջանը, այլև մարդկության անցած ճանապարհի այն հատվածները, երբ այդ բյուրավոր ու բուլթ հավատացյալի տեսքով զանգվածը և «ամբոխը» հնարավոր էին դարձնում հավատի ֆետիշացումը՝ մարդկային հարաբերություն-

ներում այն վերածելով դավադրութեան, մատնութեան ու սպանութեան:

Երբ մարդ-անհատը վերածվում էր կուռքի, շաստվածը աստծո և սկսում բյուրատեսք ու սուտ հավատացյալի ձեռքով բարձրացվել երկնքից էլ այն կողմ, երբ մարդ-անհատի մեջ այդ սուտ հավատացյալը դնում էր իր գոյութեան ամբողջ իմաստն ու նպատակը, երբ մթարվում էին ուղեղները և դիմազրկվում էր ժողովուրդն ինքը՝ սարսափից ու ահից կորցնելով ամեն ողջամտություն, երբ մեջտեղ էր գալիս ամենքի համար մտածող ու խորհող Գերագույնը, հասարակութեան մեջ աստիճանաբար մարում էին լույսերը և ապահովաբար սկսվում էր խավարի թագավորությունը:

Բյուրատեսք ու սուտ հավատացյալի հանդեպ հավատը ստեղծում է պաշտամունքն այն ամենի, ինչ կապված է խավարի, միջնադարականութեան, հետամնացութեան, մլտրակի, բարբարոսական հալածանքների, բարոյական կազմալուծման, ազատութեան և ճշմարտութեան ողբերգական կործանման, կախաղանի, բանտ ու աքսորի հետ: Բանաստեղծութեան ենթիմաստային շերտերում դրված է այս ամբողջի ստույգ գիտակցությունը: Եվ նաև այն, որ հավատը պահում են ոչ թե բյուրավոր ու բուժ հավատացյալների աղոթքները (դրանք միտված են սին հավատի «երկարակեցութեանը»), այլ նրանք, որոնք մաքառում են այդ երկարակեցութեան դեմ՝ ջոկելով ճշմարտութեան լույսը կեղծիքի խավարից.

Թողություն տուր, Տե՛ր, ծանր խավարին,
Միայն թե թող նա թողնի հեռանա:

Քնարական հերոսը ապրել է խավարի մշտական ներկայության սարսափն ու տառապանքը: Աղոթքի բարձր խոսքերում լսելի է այն խենթ զգացողության մնչյունը, որ խավարի մեկնումից հետո լցնելու է նրա սիրտը:

Մենք խոստանում ենք,
 Եվ մենք իսկապե՛ս,
 Նրան շենք կարող ու շենք մոռանա,
 Միայն թե թող նա թողնի հեռանա...

Այս աղաչանք-պաղատանքի մեջ, դիմումի այս ձևի մեջ դրված է խավարից ապաստարկող մարդու երկարատև սպասման երջանկության ու հավատքի դողը: Եվ եսասիրությունը չէ նրան առաջ մղողը: Նա ինքը պատրաստ է խավարի հետ մեկնել՝ դառնալով նրա թագավորության «Հին հպատակն ու նոր քաղաքացին», որովհետև ձեռք բերվածն այնքան մեծ է և այնքան հանուր երջանկության սպասավոր, որ, կարելի է հենց այդպիսի զոհաբերության դիմել:

Անդարձ կմեկնեմ խավարի հետ Ես,
 Միայն թե մեր այդ մեկնումից հետո
 Ժամանի ինքը Արշալու՛յսը,
 Գա՛:

«Ձայնիվ երկրորդ առ Տեր կարդամ» բանաստեղծությունը հիմնարժեք խորհրդանիշերի (խավար և Արշալույս) վրա չէ, որ կառուցված է, և խնդիրն էլ, ինչպես «Նորոյա աղոթքում», դուրս է գալիս տվյալ ժամանակի ու տարածության սահմաններից: Սա ավելի մղվում է ընդհանրական, համաժամանակյա հումանիզմի ոլորտները: Սա խավարի ու

Լույսի առճակատումն է, որի մեջ տրված է որոշակի մարդկային ողբերգության ամբողջ համամարդկային հառաչանքը: Եվ ամբողջ շարքն էլ, և ինչո՞ւ միայն շարքը, ամբողջ գիրքը, գրված է գեղարվեստական ու գաղափարական այս ելակետով: Պարույր Սևակը նվաճում էր պոեզիայի նորանոր բնագծեր:

Արշալույսի ծնունդով նորածին ալ կարմիր օրը շնչում է, և խոնավ ու տաքուկ այդ շունչը լցնում է համայն աշխարհը, մեր ներքին էությունը՝ հաղորդելով մի սարսուռ ոգեկան, մի թրթիռ անբացատրելի, որ մեզ առնչում է օվկիանոսների անվախճան տուրևառությունը, ինչը, իր հերթին, այլ բան չէ միայն՝ «Քան թե աննշան մեր զարկերակի նշանակալից արձագանքը մեծ Մեզնից սկսվող տարածություն մեջ»:

Այդ ներդաշնակությունը, այդ հարթմնի խոնավ ու տաքուկ շունչը, որով լցվում է աշխարհը համայն, այդ աստվածների հետ մարդկանց կապող հսկա թրթիռը, այդ աննշան զարկերակի մեծ արձագանքը— բոլո՞րը, բոլո՞րը արշալույսվող նորածին օրվա երջանիկ ու բարի արդարությունն են բերում:

...Ծնրադրյալ Բնությունն է ելնում ոտի,
 Գիշերային ժամերգությունն է վերջանում,
 Եվ Լուսաբացն է մոտենում դանդաղորեն,
 Իբրև հսկիչ մի Լուսարար՝
 Մարելով ու հանգցնելով
 Ամեն տեսակ լապտեր ու լամպ:

Եվ արեգակն է բարձրանում
Քրմապետի վսեմությամբ:

Արշալույսն է շարունակում ածել փողն իր
ծիրանի,

Որի բոլոր նեղ ծակերից լայն շաղվում է
Ինքը Արդար Արեգակը,
Եվ հնչում է այն եղանակը պարզ ու բարդ,
Որ հնչել է աստվածների ծնունդի հետ.
«Լո՛ւյս, լո՛ւյս զվարթ»...

Շաղառտն առավոտի լույս-զվարթն է փառաբանում
բանաստեղծը մի արդար ու նախնական հավատով: Երգեցիկ
ու նվագուն լույս է տենչում բոլորի համար, այս երկրի
մարդկանց համար բանաստեղծը, գերազանցիկ ու զվարթ
լույս, որ մաղվում է, շաղվում ու թաղվում այնքան խոր,
որ նրա շողերի տակ ամեն ինչ դառնում է անկեղծ ու հրս-
տակ և աշխարհում մնում է միայն մի ստվեր, այն էլ
երկրի վրա՝

Լոկ անձրևի ստվերը կոր՝
Միածանր:

Ցնծուն, ամենաառատ, գահավեժ լուսահեղեղի պատ-
կերը խորհրդանշական ու միստիկ բան շունի իր մեջ: Իս-
կապես դա ազատության համազգացման ու պահանջի հա-
մարժեքն է, ազատության ու ճշմարտության, արդարության
ու գեղեցիկի երկրի վրա թագավորելու մեծ երազանքից ու
գարերի, տասնամյակների, տարիների ընթացքում խեղդ-
ված լինելու տառապանքից ծնված ճիշր: Լույսը ամենուր է,

լույսը թափվում է վերևից, լույսն իրենով ծածկում է ամեն ինչ, լույսը հոսում է, լիցքավորվելով ավելի առատանում ու հորդանում՝ հեղեղելով ամեն ինչ ու ամենքին:

Քանաստեղծը ոչ մի միստիկական բան չի դնում պատկերների մեջ և ոչ էլ խորհրդանշական ուրուսով (ինչպես այլ բանաստեղծություններում) փորձում է ընթերցողին հաղորդակից դարձնել իրեն համակած ազատության զգայություններին ու տրամադրություններին:

Հստակ, զրնգուն, պայծառ, թափանցիկ լուսահեղեղի մեջ ղողանջում է բանաստեղծի տառապանքից հոշոտված ու ազատության բացակայությունից շնչահեղձ սիրտը: Դա, իրոք, նրա սիրտն է զրնգում՝ ցայտեցնելով ճառագայթի մաքրությունը և անապական անմեղությունը:

«Առավոտ լուսո» բանաստեղծության մեջ Պարույր Սեվակը բացատրում է իրեն լուսերգության մղող պատճառները: Պարպելով ամբողջ էությունը, նա իր համար նոր աշխարհ է կառուցում... փորձարկելու համար այդ աշխարհը: «Պատրանազերծ, բայց և հուսազեն» բանաստեղծը դեռ անվավեր ու նոր այդ աշխարհում սովորականի պես ոչ զբաղվում է «չեղածի վրա եղածի թերին իզուր քննելով», ոչ էլ՝ «երազի վրա երեխայաբար անուրջ դնելով»: Նա հիմա առնացել է, հասունացել, արթնացել է արդեն և ճարահատ ու միտումնորեն չի քննում այդ ամբողջ կեղծիքը: Երազից արթնացած՝ նոր արթնացողի պես Չնհալի մի կուց ջրով զովացնում է հիվանդի ճակատը, իսկ հետո բոլոր տեսակի հիվանդներին.

Մարդ լինի, երկիր, թե հավատ—մեկ է:

Ամենաբուժ սառցաշուրը իր հետքը թողնում է մարդկանց գոց կոպերի, փակ շուրթերի և քնկոտ երեսի վրա: Այսպես արթնանալով, նա պատրանքի բարձրությունից ցած է գլորվում մինչև այն ստորոտը, «Որից քիչ անդին ճահիճն է ապրում». նրա առաջին խոսքը՝ ամեն ինչի սկիզբն է—«Այբ Բեն», քանի որ «Զայբն՝ անսկիզբն ասե զաստուած»¹:

Այսինքն՝ «Արեգակ»,

Կամ՝ «Եղիցի լույս»:

Երգեցիկ ու նվագուն լույսի հորդահոս հեղեղի աննյութական կոհակումների մեջ, զվարթ ու գերազանցիկ լույսի մաղվող, շաղվող բարություն ու նախնական առաքինության մեջ բանաստեղծը երազում է ծածկված ու թաթախված տեսնել ամեն ինչ. դա սիրո մեջ ծավալվել է նշանակում, դա սիրո մեջ թաթախվել է նշանակում, դա նշանակում է երանության մեջ երջանիկ այն ընկղմվածությունը, որին պետք է մի օր հասնի մարդկությունը: Սիրո մեջ ու սիրո շնորհիվ, որ լույսն է, մաքրագործվում է ամեն բան, մինչև անգամ «չթրծված ամեն երազ» և երկրագնդի վրա դարձյալ հնչում է աստվածների ծննդի հետ ծնված ազատության նախնական մեղեդին՝ «Լ՛ույս, լո՛ւյս զվարթ»...

Երևի հենց այս լուսացնցուղի խորհրդանշական անդրադարձն է աշխարհը մաքուր տեսնելու բանաստեղծի պահանջը:

¹ Տե՛ս նոր Բառագիրք Հայկագեան Լեզուի, Երևան, 1979, հատ. 1 (Ա.-Կ), էջ 79, «Այբ» բառհոգվածը:

Աշխարհին, այո՛, մաքրությո՛ւն է պետք՝
 Այն հերոսների տխրունակ տեսքով,
 Որոնք մեռնում են... անգործությունից...

Ավելի հուսահատական ու ծանր խոստովանություն՝
 գծագրված զարմանալի ճշգրտությամբ՝ դժվար է երևակա-
 յել: Սա այն զոհերի շրջանակված դիմանկարն է, որոնք...
 նահատակվեցին: Առաքինի մարդիկ, քաջ այդ այրերը, այդ
 անհաղթելի կորյունները մեռան «անգործությունից», որ
 բաժին էին հանել նրանց օրենքի «պաշտպանները»: Զրն-
 դաններում, արևազուրկ ու խոնավ նկուղներում, ջրի կա-
 թոցքի տակ դրած հանճարեղ գլուխները՝ պարտադրեցին
 աշխարհին անհրաժեշտ մաքրությունը, որ ծիծաղի տեսքով,
 քնքուշ մեխակի բուրմունքի նման, սոխակի գեղգեղանքի
 ելևէջումով, սիրո և առաքինության, ճշմարտության ու բա-
 րության սերմեր է նետում բորբոսնած աշխարհի անմա-
 քուր ցեղերի վրա:

Պարույր Սևակի մտորումները համաշրջանակ ձևեր և
 բովանդակություն են առնում. բանաստեղծական արտա-
 հայտության մեջ, տողի տարօրինակ ու տարողունակ ծալ-
 քերում արթնանում են ու դողում գերհագեցած զգացմունք-
 ներ, որոնք ծնվել են հին ու դաժան օրերի տառապանքից,
 վիրավորանքից, նվաստացումից, ինքնահռչակումից:

Երկրագնդի վրա թափառող ու պատահական մարդը այս
 բանաստեղծության մեջ գտնում է մի ջերմ սիրտ, որ տրո-
 փում է իր համար, մի հոգի, որ լալիս է հենց իր համար,
 ու թվում է, թե նրա սիրտն ու հոգին այստեղ է գտել խոստո-
 վանանքի մեղմորեն հաշտարար ու վստահելի մի անկյուն,

այստեղ է հավատացել ամենքին և այստեղ է ճառագում
բարության ու գթության լույսը: Տարօրինակ, անհավատալի,
ինքնապատկեր.

Խելքս հալվում է ոսկորներիս մեջ,
Հալվում ու հոսում արյան պես անգույն՝
Իմ ոսկորները դարձնելով ասես սպիտակ երակ:
Ու ես դառնում եմ... համատարած սիրտ.
Շարժումներս ամեն՝ սրտի բաբախում,
Բոլոր ձևերս՝ շարժումներ սրտի...

...Իսկ դրսում ցուրտ է, դրսում ամպ՝ ու զամպ: Այս
գերզգայուն մարդը, այս համատարած սիրտը անցնում է
«անօգ ծառերի» խշրտուքի միջով, տարանցիկ քամու շքն-
շառության ու հեռոցի միջով, մինչև որ ծագում է արևը՝ ծա-
գում կեսօրին, և... «աշխարհը ներկում ծաղր ու ծանակով»:

Կրկին ամպերը մատնում—դավում են իրար, անձրևում
է, ահեղ երկինքը նորից պարզերես է դառնում... բայց էլի
դարձյալ նույն ժամանակն է ու նույն մթնոլորտը...

Եվ ժամանակն է կախվում օդի մեջ՝
Նո՛ւյն Չինգիզ խանի հորդայի նման,
Նո՛ւյն Լենկ Թեմուրի բանակի հանգույն,
Ու մորեխի պես միևնույն թուրքի՛:

Այսպես, Չինգիզ խանի պես, Լենկ Թեմուրի նման և
ինչպես թուրքը ծանր, անելանելի, բարբարոսական ան-
գթությամբ ու վախով է ծածկվում ամեն ինչ՝ և՛ համատարած
սիրտ դարձած մարդը, և՛, ինչպես բոլորը, մատնվում են
կրակի ու հրդեհի դաժանությանը.

Դու ապառնիից մահու շափ հոգնել
 Եվ ապառիկ ես ընդամենն ուզում
 (Պատմություն կոչված անբերրությունից):
 Իսկ ես քեզ ինչպե՞ս ապառիկն այդ տամ,
 Երբ ինքս եմ ուզում ապառիկ ուզել
 (Իմ մեծահարուստ... համբերությունից):

Սա մի դրություն է, որ վաղուց ծանոթ է քնարական հերոսին: Բարության համն ու հոտը հեռվից է գալիս, և քիչ բան կա նաև ուրիշներին նվիրվելու մեջ: Պատեպատ զարկվելուց արդեն հոգնել է, և անելանելի է նաև ներկա դրությունն էլ: Այն ապաստարանը, որ առաջարկում է քնարական հերոսին բանաստեղծը՝ իր սիրտն է՝ մեծ ու անդավաճան սիրտը, որտեղ նա կարող է հասնել արքայից արքայի տիտղոսին և տեր դառնալ մի զարմանալի առատության, որով լի է բանաստեղծի հոգին: Բայց դրանից ի՞նչ օգուտ: Շահագործվել է երկուսի էլ մեծահարուստ համբերությունը: Ապառնին մահու շափ հոգնեցրել է: Մնացել է թախիծ ու ձանձրույթ, և որովհետև «համբերահատ ու բարկացած» արուններ են, և մութն էլ երազել է տալիս, իսկ իրենք՝ այդ արունները երազել չեն ուզում... Ուրեմը՞ն...

Դարձյալ ծնվում է լույսը վառելու պահանջը, դարձյալ «լույս զվարթի» երգեցիկ երազանքն է հավաքում իր փեշերը և խելահեղ ու կորովի շրջապտույտով լուսափայլում շրջապատը.

— Շո՛ւտ վառեցե՛ք լույսերն ամեն...

Եվ սակայն սա միայն առաջարկ է և սպասում առաջարկի կատարման. «Պատացել է մութը արդեն վաղուց»։ Այս քնարական հերոսը մտքի մեջ է երգում «Լույս զվարթն» ու «Առավոտ լուսոն»։ Սա էլ գործ է, անշուշտ, «շատ լուրջ մի գործ» և, ինչպես հավատացնում է բանաստեղծը, «ուժից վեր մի գործ»։ Որովհետև հիմա պետք է հաղթահարվի բուժի, խաղաղությամբ մարդուն ճնշող ու մամլող այն զգացումը, որ կապված է «գործի սովի» հետ։ Քիչ է մնում «հե՛յ-հե՛յ գոռամ»—սա նույնպես գործ է,—ասում է բանաստեղծը, «Լույս զվարթը» երգելու պես մի գործ։ Բայց գործի սովը՝ պարապուժյունը երկարում է անընդմեջ... Սրանից ազատում չկա.

Զգիտեմ՝ ինչ անեմ:

Պատեպատ եմ զարկվում:

Հազար բան եմ տնտղում՝ կույրի նման,

Ու հասկացած նրա ինչ—ընչոցը՝ կրկին

Պատեպատ եմ զարկվում:

Դժվար չէ պատկերացնել պարապուժյան մատնված, ինքնհոշոտող այս հերոսի ներքին ողբերգությունը. ո՞ւր գնամ, ի՞նչ անեմ... փողոցները դատարկ շափշփելուց էլ օգուտ չկա:

Պարույր Սևակը ստեղծում է պարապուժյան թակարդն ընկած մի մարդու անելանելի և հուսահատական դրության պատկերը և դրան շրջափակող զգացմունքների ստույգ տատանումների անդրադարձը մենակյացի հոգում.

Ես իմ տասը մատով իմ զույգ աչքերի համար
 Բանտի ճաղերի պես ինչ-որ բան եմ սարքում՝
 Ճակատս սեղմելով մտածում եմ,
 Թե ի՞նչ անեմ հիմա: Եվ բանտային
 Ճաղի արանքներից լուռ հաժում է
 իմ հայացքը տարտամ:

Պատկերի այս իրատես գեղանկարչական ճշգրտությունը անմիջապես ընթերցողին կապում է քնարական հերոսի հետ, և ընթերցողն սկսում է ավելի ուշադիր լինել, ձգվում-լարվում է հասկանալու համար բանաստեղծի յուրաքանչյուր բառը և բաժանում է նրան համակած տազնապր: Այն, ինչ անում է այդ հերոսը կամ մտածում, այլ բան չէ, քան թե ինքն իրեն զբաղեցնելու մտասևեռումից ծնված լարվածության հետևանքը, որ կապույտ հորիզոնի պես ահա բացվում է լազուրի հանգստավետ ու երանելի զգացողությամբ: Նա կենդանանում է, նա սկսում է ապրել այն պահից, երբ գտնում է պարապությունն իր միջից դուրս փնչելու ուժը: Եվ դա շատ սովորական մի տեսարանի մտաբերումով:

Ես հիշեցի հանկարծ, որ առավոտ կանուխ
 Բեռնամեքենայով ձիեր էին տանում:

Բանաստեղծական գյուտի անունից են խոսում. բայց չէ՞ որ Պարույր Սևակը գյուտերի հետ գործ չունի. նա ավելի նվաճում է գեղարվեստականության այն սահմանը, որտեղից հնարավոր է ազատ ու անկաշկանդ խոսել ընթերցողի հետ: Նրա ամբողջ տաղանդը, կարելի է ասել, ծախսվում էր դրա վրա: Սևակը հասնում էր անհնարինին՝ գրեթե ասում

էր այն ամենը, ինչ մտածում էր և ասում էր ներշնչանքի մեծ ուժով՝ բառի, նախադասության մեջ կուտակելով գեղարվեստական զգացողության և եռանդուժի այնպիսի պաշարներ, որոնք առանձնացվում են իսկական, մեծ ավարտունության և ներդաշնակության հասնելու համար:

Բեռնամեքենայով տարվող ձիերի պատկերը արթնացնում է նաև խղճահարության և ափսոսանքի զգացումներ. չէ՞ որ ձիերը «իրենց մեջք ու թամբով մարդկային ողջ պատմությունն են կրել» և մարդկային ողջ պատմությունը գրել»։ Բայց հիմա մի փոշտացող մեքենայով քշվում են անհայտ երթով և ասես ժամանակի ծաղրանքով:

Բեռնամեքենայի թափքում՝ ձի՛եր,
 Վախից կծի՛կ դարձած, դողդողացո՛ղ ձիեր,
 Ամեն շրջադարձի ու կեռմանի վրա
 Մե՛զ պես (մարդո՞ւ նման) ճկվո՛ղ-թեքվո՛ղ,
 Մե՛զ պես (և ավելի՛) զգուշացո՛ղ ձիե՛ր...
 Ես ձեզ այդ վիճակից ինչպե՞ս հանեմ, ձիեր...

Ասես զուգահեռումը բուրբուրվին կապ շունի խնդրի հետ, քայց հենց դա է ենթադիտակցության քմահաճույքը կամ այն աշխարհի հնամենի օրինաչափության եզրը, որ անհնարին անհայտությունից դուրս է բերում—կորզում ճշմարտությունը՝ հոգու լարվածության, սեղմված ու ճնշված, ազատության կարոտ զգացումների և կապում դրանք հիմնական մտադրության՝ պարապությունից մարդկանց հանելու, մարդկանց տեղաշարժելու, խանդավառելու, լիցքավորելու այն վրնջացող ուժով ու ամենհիությամբ, որ ձիերի

նախիրն ու հոտը իրենց կրակ թափող բերաններով, խրխրն-
ջացող ու վրնջացող կատաղի ավյունով կարող են ներգոր-
ծել մարդկանց վրա ու լցվել նրանց մեջ որպես անհնազան-
դության զգացողություն, որպես կրքի այնպիսի կուտակում,
որ կարող է շրջել, հեղափոխել ամեն բան և հետն էլ այդ
զկրտացող պարապությունը, այդ անդեմ, անորոշ, սարսա-
փելի հաշտվողականությունը, այդ ստրկական հնազանդու-
թյունը:

Զիե՛ր տեղափոխելով «իր միջոցով՝ մեր մեջ» բանաս-
տեղծը հույս ուներ ընթերցողին հասցնել հրավառ այն լաթը,
որից կբոցավառվեր ամբողջ աշխարհը: Եվ, իրոք, զարմա-
նալի բան, այն զգացումները, որ հոսում են մարդու մեջ
«Պարապությունը» կարդալիս, միայն հաճույքի զգացողու-
թյուններ չեն. դա քառատրոփ արշավող երամակի ընթացքի
ամենհիությունից դեպի ընթերցողը հոսող ուժի և ըմբոստու-
թյան միախառն զգացում է, որ լցվում է նրա ներքինը՝
ներսում ունեցած վրնջացող ու դոփող ձիերի արթուն ու ան-
հանգիստ, սանձակոտոր անհնազանդության փնչոցի ու զայ-
րույթի հետ միասին, որ ոգևորում է նրան, համակում ուժի
գիտակցությամբ ամեն ինչ տակնուվրայելու մտադրությամբ
ու անհամբերությամբ:

Եվ ոտներս, իբրև յուրատեսակ «մեղա»,
Ինձ կտրում են փափուկ մահճակալից,
Տանում-նստեցնում են ա՛յն աթոռին շորուկ,
Որի առաջ կա մի... տանջված գրասեղան:
Տանում-նստեցնում են այդ աթոռին շորուկ,
Որպեսզի... ե՛ս հիմա ձիեր տեղափոխեմ.

Չիիր տեղափոխեմ իմ միջոցով — ձեր մեջ,
 Որ խրխնջան նաև ձե՛ր մեջ ձիեր,
 Որ վրնջան նաև ձե՛ր մեջ ձիեր,
 Դոփո՛ղ,
 Բերաններից կրա՛կ թափող
 Չիեր...

Այսպես է փորձում հաղթահարել բանաստեղծը պա-
 րապուժյունը, որ լայն իմաստով հասարակական գոյավիճակ
 է, մի դրուժյուն, երբ «անգործությունը», այսինքն մտքի ու
 հոգու մղձավանջային ենթարկվածությունը մի սևեռուն
 գաղափարի, անշարժությունը, հաշտվողականությունը, նա-
 խաձեռնության բացակայությունը, կեղծիքի հետ հաշտվելու
 և ապրելու ամենօրյա սովորույթն ու գոհությունը մարդուն
 նետում են մի վիճակի մեջ, որ, ըստ էության, անդեմությունն
 է, ստրկական ենթարկվածությունը կեղծիքի ու ստի օրենք-
 ներին, մոռացումն ու կարոտը այն ամենի, որ թանկ է ու
 նվիրական յուրաքանչյուր մարդու համար՝ սեփական ան-
 ձի ճանաչումը, ստեղծագործելու, մտածելու և բարձրաձայն
 ամեն ինչ ասելու, խորհելու իրավունքն ու ազատությունը:

«Իր միջոցով՝ մեր մեջ» ձիեր տեղափոխելով, բանաս-
 տեղծը ցույց էր տալիս, որ հայացքով զարկվելով խավար
 պատին և մտքով «Լույս զվարթ» և «Առավոտ լուսո» երգե-
 յով, խավարը չի փարատվի: Ոչ միայն պետք է վառել բո-
 լոր լույսերը, այլև համակվել այն ամենի ուժով, որ մեր մեջ
 փոխադրված ձիերն են ներշնչում: «Խավարը ոչ ինքն իրեն
 կփարատվի» (Մ. Նալբանդյան): Այդ բոցե բերաններով, այդ
 կայծակնացայտ սամբակներով ձիերի ներկայությունն ու

վարգը մարդու ներսում կարող են նրան հանել այս անտարբերութեան ծովի դեմ, հաղթահարել պարապուստիան սովորույթն ու գոհութեան վիրավորական մխիթարությունը:

Պատի դեմ ճակատամարտելու պես մի բան է դուրս գալիս, երբ հույսը դնում են կարեկցանքի ու բարութեան ուժի վրա: Այդ այն ուժն է, որ երբեմն խեղդում է բանաստեղծի մեջ ամեն ինչ և անվերապահորեն նրան հանում հայրենիքի, նվիրվածութեան և հույսի ափերը: Այո՛, այն հույսի, որի շհամտեսած անուշութեանը փորձում է մեզ մասնակից դարձնել բանաստեղծը, այն մտահոգութեամբ ու հավատով, թե ելքը, այնուամենայնիվ, գտնվելու է: Այդ հույսը կա, կա բոլորի մեջ և ավշավորվում է ոչ թե «մեր երեկվա և մեր այսօրվա անուժութեամբ», այլև մեր մարմնական անաշխատ ծառի մութ աշխատանքով, որ տալիս է՝

Ծիծաղ,

Ժպիտ,

Գոհութեան,

«Եվ փա՛ռք աստծու» գոչելու կարիք....

Ինչպիսի՛ խորախինդ հրճվանքով է բանաստեղծը խոստովանում, որ «միայն տանջանք-ովայտանքը չէ մեր պահուստը փակ» կամ վշտերը՝ հարստությունը, կամ ելքի փրկատրրտուքից գոյացող մտահոգությունը՝ մեր ունեցվածքը: Դրանից բացի, երբ համտեսում ենք հույսի «չհամտեսած անուշութեանը» մեր աչքերը դառնում են «փեթակ՝ լցված շողերով», ականջները՝ լի «ամեն տեսակ տաք ձայնեղութեամբ»:

Եվ փառք աստծու,
 Որ աղմուկների հասունացումից
 Թագադրվում է ոչ թե գիշերը,
 Այլ օ՛րն է ծնվում:
 Եվ փառք աստծու,
 Որ մեր հոգու մեջ,
 Եթե կա ամիս տերևաթափի,
 Ապա կան օրեր և աստղաթափի՛,
 Եվ աստղաթափի՛...
 Հազա՛ր բերան փառք:

Այս հավատը, այս համոզվածությունը նման է սա-
 ոուլցի վրա վառած խարույկի: Ճիշտ է, դեռ գետինը հաս-
 տասառուլցով է ծածկված, դեռ չի զգացվում գարնան տաք
 օրերի շունչը, բայց, այնուամենայնիվ, կյանքի մտածումով
 և տրամաբանությամբ ճաշակվում ու թաթախվում ենք հուլ-
 փի շհամտեսած անուշուրությամբ և գոնե տաքանում սառուլ-
 ցի վրա վառած խարույկի լույսով ու ջերմությամբ:

Աշխարհի վերանորոգության այս հույսը հառնում է
 բանաստեղծության այն շղթայից, որ կոչվում է «Ծղիցի լույս»
 և որը հատկապես գրված է այդ վերանորոգության անհրա-
 ժեշտությունն ու կարիքը ընթերցողին հասցնելու այն ժա-
 մանակ դեռևս վախենալու շափ անհավատալի, բայց այսօր
 միանգամայն հասկանալի քաղաքացիական մտահոգությամբ
 ու դիրքորոշմամբ:

«Ամեն մի ճշմարիտ ու մեծ արվեստագետի մեջ,—
 գրել է Սևակը,—ննջում է հեղափոխականը: Այսպես դատե-
 լով՝ հեղափոխության թեման ոչ միայն բանաստեղծական է,

այլև ինքնին բանաստեղծություն է»¹: Այս տողերը գրել է Եղիշե Չարենցի 70-ամյակին նվիրված զեկուցման մեջ՝ ինքնարժեքավորելով սեփական բանաստեղծությունը: Չարենցի իսկական հաջորդը լինելով և սերելով նրանից, Պարույր Սևակը ոտից գլուխ հեղափոխական բանաստեղծ էր: Նա արդեն իր երախայրիքներում դրսևորում է իրեն որպես հեղափոխականորեն մտածող բանաստեղծ.

Պիտի ջարդոտեմ ամեն մի կապանք,
Ամեն մի շղթա՝ հոգիս կաշկանդող,
Որ կյանքը երգիս մեջ էլ մնա կյանք,
Որ շինեն տողեր՝ խոհերըս բանտող...

Հենց սկզբից դիրքորոշվելով դեպի գեղարվեստական ազատությունը և իրականության ճշմարտացի վերարտադրության սկզբունքը, Պարույր Սևակը շատ լավ էր հասկանում, թե ինչ ճանապարհով է ինքը անցնելու՝ հաղթահարելու համար իրականության «անթափանց մղձավանջը» և այն «ծանրասև վարագույրը», որ իրենով ծածկում էր աղքատության, ծով զրկանքների ու անազատության դատապարտված երկիրը: Նա հասկանում էր, որ իրականում կատարվել է մեծ սխալ և, ինչպես որ օրինաչափ է, հեղափոխությունը վերածվել է հակահեղափոխության... Ի վերջո՝ գնդակահարելով բոլոր իսկական հեղափոխականներին, ֆիզիկապես գրեթե ոչնչացնելով բոլշևիկների կուսակցությունը, Ստալինը կուսակցություն էր բերում հեղափոխությունից օգտվող այն «բյուրավոր ու բուխ, բյուրավոր ու սուտ» հավատացյալնե-

1 Պարույր Սևակ, Երկերի ժողովածու, հատ. 5, Երևան, 1974, էջ 320:

րին, որոնք կովում էին ոչ թե գաղափարի ու իդեալի (դրանք արդեն վաղուց էին աղավաղվել), այլ սեփական շահի, բարեկեցության, յուզուտ պատառը զավթելու, գրաված տիրքերն ամրապնդելու համար, երջանիկ ոխակալությամբ բանտերում ու աքսորավայրերում փտեցնելով բոլոր իսկական հեղափոխականներին, իսկական լենինյաններին, լենինյան գվարդիան։ Դրա հետևանքով օրինականացվեց կուսակցական բյուրոկրատական այն ապարատը, որ միանալով անվտանգության օրգաններին, սրի էր քաշում երկիրը, ամլացնում ստեղծագործական միտքը, տասնամյակներով հետ շարտում գիտական ու մշակութային զարգացումը։ Տգետ, անուսում, անգրագիտության վերացման տարիներին միայն գրագիտություն սովորած, այսպես կոչված, «կարմիր պրոֆեսուրան» հասարակական ու գիտական ապարեզից դուրս էր վճռում գիտության իսկական գործիչներին, մտքի մարդկանց, շնորհալիներին ու տաղանդներին։ Որտե՞ղ էր մնացել սոցիալիզմը, և կար արդյո՞ք այդ ամենի մեջ մի գրան սոցիալիզմ։ Աղավաղելով մարդկային հարաբերությունները, ոտնահարելով համակեցության տարրական նորմերը, այդ սոցիալիզմը ծաղրուծանակի էր վերածում մարքսիզմ-լենինիզմը՝ դուրս բերելով այնտեղից ամենից առաջ հումանիզմն ու բարոյական սկզբունքները։ Երբեք մեր երկիրը այդպիսի ծանր ժամանակներ չէր ապրել։

Պարույր Սևակը համարձակվում էր ելնել այդ ժամանակների դեմ, այն սոցիալիզմի, որ մինչև վերջ ապաբարոյականացրել և աղճատել էր այն իդեալները, որոնք իրենց գոյության անհնարինությունը ապացուցել էին արդեն երկրում իշխող տեռորի և վայրագությունների պայմաններում։

Ո՛հ, փշոտ է ճանապարհդ,
Քեզ շատ փորձանք կըսպասե,
Ազատութիւն սիրողին
Այս աշխարհը խիստ նեղ է...

Ինքն իրեն կարող էր կրկնել Պարույր Սևակը և, ինչպես իբր լուսեղեն նախորդը՝ Նալբանդյանը, առաջ մղվել զոհվելու պատրաստակամութեամբ ու վճռով: Այո՛, այդպես էլ նամտավ գրական ասպարեզ՝ երբեք հաշտութեան եզրեր չգրտնելով խղճի, արդարութեան և անարդարութեան ու կեղծիքի միջև: Նա, ինչպես երևում է, մի անգամ փորձել էր «անհնարինը հնարավոր դարձնել», բայց ձախողվել էր ու պարտվել: Ու դրանից հետո, մինչև վերջ, մինչև իր եղբրական մահը, մնաց հեղափոխական դիրքերում՝ երկիրը վերանորոգելու, հիմնովին փոխելու տեսակետի վրա:

Իբրև մարդ ու քաղաքացի, նա ամեն ինչ արեց ժողովրդին մերձեցնելու այն հեղափոխական գաղափարներին, որ քարոզում էր բանաստեղծութեամբ, հրապարակախոսութեամբ, գիտական աշխատութիւններով: Սակայն նրա դեմ կանգնեցին ճշմարտութեան, բարոյականութեան, հումանիզմի թշնամիները: Ամբողջ ժամանակ ոչ միայն պետական պաշտոնական հիերարխիան վախեցած ու ահաբեկված էր նրանից, այլև իրենք՝ որոշ գրչակից ընկերները, որոնք այսօր էլ դեռ չեն դադարել ծուռ նայել Սևակի պոեզիային¹: Գրա-

1 «Գարունում» (1988, № 2) «Ավանդույթ և արդիականութիւն» հոդվածի հեղինակը դուրս է թողել 1950—60 թվականների գրական շարժումից ու ընթացքից Պարույր Սևակի անունը. ոչ միայն դուրս է թողել, այլև անգիտանում է նրա գոյութիւնը, որպես 50—60-ական թվականների հաց բանաստեղծական լեզվի աննախադեպ մշակողի:

Ֆրան պահպանողականությունը, որ հրամայական դիրքեր ունենալու տարիներին և որի ձեռքում էր ամբողջ «Իշխանությունը», Սևակի պոեզիայում բնազդաբար զգում ու տեսնում էր իր հակառակորդին: Բանաստեղծը ելել էր կտրելու այն պոեզիայի երակը, որ տասնամյակներ շարունակ տարածում էր ստահող փառաբանությունն ու կեղծիքի վարակ, ամենաանսքող երեսպաշտությունն և նույնքան կեղծաբարո քծնանք. գովեստագրության մի տեսակը, որ շողոքորթության ու ստրկահաճության ոչ մի սահման չի ճանաչում, առաջնորդի ու նրա գործի տիեզերածավալ մեծարանք ու ծնծղա-թմբկային խանդավառափառաբանություն, սնամեջ ու անհող մեծարանք այն ամենի, ինչ հենց կազմում են մեր կյանքի թրշվառությունը (որովհետև ուրիշ այլ անուն չէր կարելի տալ ամեն ինչից զուրկ՝ նյութական, թե բարոյական իմաստով, մեր ժողովրդի կյանքին):

Կեղծիքի ու վերագրումների այդ գրականությունը ի դեմս Պարույր Սևակի, գտավ իր ամենաանհաշտ հակառակորդին: Պարույրը ոչ միայն մերժում էր այն ու պախարակում, այլև առաջարկում էր ճիշտ ապրելու և ճշմարտության ճանապարհը բռնելու փրկարար վերափոխության ուղին: Նրա պոեզիան ժամանակակիցներից շատերը սկզբում փորձում էին չհասկանալ (որպես թե շատ էր բարդ), հետո խոր-

Պարույր Սևակի բանաստեղծական լիպուն, որ թերևս ամենահարուստն է ամբողջ հայ պոեզիայում (տե՛ս րանաստեղծի լեզվական մշակույթին նվիրված Արտաշես Պապոյանի հետազոտությունները, եռահատոր բառարանը և դոկտորական դիսերտացիան) ավանդույթների և արդիականության անունից խրթնարանող այսպես կոչված քննադատը, հիշատակության անգամ չի արժանացնում:

հում էին, թե Պարույրին հետևելով իրենք կվտանգեն իրենց հեղինակությունն ու համբավը, ի վերջո եկան այն համոզման, որ նրա առաջարկած վերափոխման ու նորոգման, նորացման ու նորարարության էությունը պոեզիայում հակառակ է ավանդականին ու, թերևս, այդ պատճառով, անընդունելի:

«Հասարակությունը, — ասել է Սոմերսեթ Մոեմը, — սիրում է նորը, բայց այն ժամանակ միայն, երբ համապատասխանում է հին ըմբռնումներին, երբ նա հուզում է, բայց ոչ անհանգստացնում»: Պարույր Սևակի պոեզիան անհանգստացնում էր: Դա այն նորն էր, որ գալիս էր ոչ միայն և ոչ այնքան ժխտելու հինը, որքան հաստատելու նորը՝ այն, ինչ հեռացնում էր «անթափանց մղձավանջից» և հնարավորություն էր տալիս պոեզիա ներբերել մարդկային ճշմարիտ ապրումը, որից բարձրանում էին կեղծիքն ու վեհերոտությունը թոթափած, առօրյա, սովորական, ամենաճշգրիտ զգայությունները:

Պոեզիան բացում էր իր ուժեղ ու մկանուտ թևերը՝ գիրկն առնելու հալածված ու հետապնդված ճշմարտություններ:

Պարույր Սևակի դեմ իսկական գրական արշավանք կազմակերպվեց: Ճիշտ է, ընդունում էին նրա օժտվածությունը, տաղանդավոր լինելը, բայց մերժում էին նրա նորարարությունը որպես թե նրա բանաստեղծությունը՝ հանելուկային և երբեմն նույնիսկ ոեբուսային իր արտաքինով, հարում էր գրական «ստիլյագությունը» և ծանրացած էր անորոշության ու ոացիոնալիզմի թանձր շերտերով:

Մի քննադատ նույնիսկ նրա ստեղծագործական մեթոդը զուգահեռեց կլասիցիզմի հետ: Մի ուրիշ քննադատ նրա բանաստեղծական շարքերից մեկը («Վերնագիրը վերջում») գրական խոտան համարեց: Այդ նույն քննադատը «Երգ երգոց» պոեմը համարում էր անբարոյական գրվածք: Ուրիշները հարձակվում էին դասական բանաստեղծության օրենքները իբր թե շրջանցելու, բանի տեղ շղնելու և անհասկանալի լինելու համար: Քննադատների մի այլ խումբ մեղադրում էր Սևակին բանաստեղծությունը ջարդելու, երբեմն էլ «անբանաստեղծական» դարձնելու, ասես, միտումնավոր դիրքորոշման համար: Վերջապես կանոնիկ, դասական հանգավորումը որպես թե շրջանցելու և իբր թե ֆուլկլորային մտածողությունից հրաժարվելու համար: Էլ ինչի՞ մեջ ասես չէին մեղադրում նրան:

Իհարկե սարսափով էին նայում այն ամենին, ինչ նա գրել էր «Եվ այր մի՛ Մաշտոց անուն» պոեմում: Նույնիսկ իրենք իրենց չէին խոստովանում, երբ ընթերցում էին տողեր և աննշվում բանաստեղծական պատկերների, որոնք մերկացնում էին մեր հրկրի մոտիկ անցյալի համապատկերը: Դա պահվում էր լուսթյան ու գաղտնիքի մեջ: Ես հիշում եմ միայն մի քանի դեպք, երբ այդ տարիներին նրան մեղադրեցին գաղափարական անհավասարմության մեջ: Մի վա՛յ քննադատ 1967 թվականին, երբ Պարույր Սևակը արդեն գրել էր այն ամենը, ինչ այսօր մեզ հայտնի է նրա երկերի վեցհատորյակի տեսքով, լրջորեն կշտամբում էր բանաստեղծին, թե նա իբր դեռ չի հասել «համանվագային պոեզիային» (նա Պարույրի արտահայտությունն է): Ընդ որում, երեսպաշտ այդ քննադատը, որ հիսունական թվա-

կաններին նույնքան ձեռներեցությամբ բանաստեղծին մեղադրել էր քաղաքական սայթաքումների ու անհավատարմության մեջ, չէր էլ հասկանում, որ այդ համանվագայինը վաղուց էր նվաճվել Պարուլրի եզակիորեն անկրկնելի բանաստեղծական ներշնչանքներում:

Մի խոսքով, գրական միջնուրրտը թաքուն, թե բացահայտ թշնամանք էր արտաշնչում՝ անըմբռնողության, հետամնացության թշնամանք, որ բանաստեղծին հարկադրում էր ոչ միայն անքուն գիշերներ լուսացնել ու ոգեկան անասելի տառապանքներ կրել, այլև մարդկայնորեն հուսահատվել և երբեմն լաց լինել անզորությունից և անօգնականությունից:

Եվ սակայն նա երբեք չէր հուսահատվում, նույնիսկ մարդկանց մի այսպիսի «անվնաս» խորհուրդ էր տալիս...

Այնտեղ, որտեղ ինձ դուք չեք համըզգա,
 Այնտեղ, որտեղ ինձ չեք համաձայնի,
 Զշտապեք, խնդրեմ, իսկույն համարել
 ուղեղի քաղհան
 կամ սրտի բորբոս:

Մտածեք նաև ձեր որդո՞ւ մասին,
 Խոսում եմ նաև նրա՛ անունից:
 Դուք գնալու եք,
 Իսկ նա գալո՞ւ է:

Որքան մեծ էր բանաստեղծի հավատը սեփական սրխորանքի, իր պոեզիայի հաղթանակի հանդեպ: Դա հավատ էր ճշմարտության հանդեպ: Ի վերջո, պետք է հաղթանակեր այն, չէր կարող չհաղթանակել: Ընդ որում, եթե ներկա սե-

գրունդը կարող էր չհասկանալ իր բանաստեղծության հեղափոխական կրթոտ լիցքը, ապա պետք է, որ շփակեր դրա ձանապարհը: Իսկ պաշտոնական քննադատներից շատերը խսկապես ճգնում էին շտեմնելու յուր (վախենալով) սևակյան պոեզիայի հենց այդ երակը: Պարույրի մահից հետո միայն կարողացան ուրվագծել նրա գրապատմական վիթխարի դերը արդի գրական զարգացման և հայոց բազմադարյան գրականության պատմության մեջ:

Պարույր Սևակը շատ լավ էր հասկանում, որ, այո՛, գրում է «եկող» այսինքն այսօրվա սերնդի համար, այն մարդկանց համար, որոնք ելել են վերափոխելու սոցիալիզմը, վերանորոգելու մեր մարդկային հարաբերությունները և գրանք կառուցելու ճշմարտության ու հումանիզմի հատակագծի վրա: «Բանաստեղծը ճշմարտության որոնող է,— գրել է Պարույր Սևակը,— և դա վաղուց է ասված, բայց ավելին, ոչ միայն որոնող, որ կրավորականություն է ենթադրում, այլև դարբնող, որ կյանքին նվիրաբերում է պարտադրում: Առանց դրա բանաստեղծ ոչ եղել է, ոչ էլ կլինի»¹: Սևակը միանգամայն իրավացի էր. նա հենց այդպես էլ ապրեց և մասնակից դարձավ մեր կյանքի ամենօրյա հոգսերին, հոգևոր առողջացմանը, երբեք շտանձնելով որևէ կրավորական դեր. նա միշտ առաջ էր մղվում ինքնազոհաբերման պատրաստակամությամբ: Նրա կյանքը եղավ իսկական անմնացորդ նվիրաբերում իր հայրենիքին ու ժողովրդին:

¹ Պարույր Սևակ, Երկերի ժողովածու, Երևան, 1974, հատ. 5, էջ 390—391:

Մեր մեծ Վարպետը՝ Մարտիրոս Սարյանը, Սևակի հանկարծական ու եղերական կործանումից կայծակնահար, հունիսի 17-ին մի քանի տող է գրել. «Ժողովուրդը քեզ ծնեց մաքառման գնով, ծնեց ժամանակին, որպեսզի քո միջոցով երգեր իր ցավն ու ուրախությունը: Այդպիսի անհատներին ժողովուրդը հեշտությամբ չի ծնում և չի կարող հեշտությամբ բաժանվել նրանից:

Պարույր, սիրելի զավակս, դու շատ լավ գիտեիր այս բոլորը և գիտեիր, որ դու միայն քոնը չես: Դա պիտի գիտակցեն շատերը. դա պիտի լինի մեր առաքելությունը. մեր մտածողության արմատը: Եվ ճակատագիրը այնքան դաժան չպիտի լիներ քո հանդեպ, ժողովրդի հետ»: Վարպետի այս խոսքերի մեջ մեր ժողովրդի ընդհանրական գիտակցության կարևոր մի ըմբռնման ձևակերպումը կա, այն, որ Սևակը մեր մտածողության արմատն է, և որ ժողովուրդը նրան ծնել է մաքառման գնով:

Այո՛, այսօր, հեղափոխական վերակառուցման այս օրերին, մենք դարձյալ պիտի դիմենք Պարույր Սևակի ազնվությանն ու ճշմարտասիրությանը, մաքրագործվենք նրա բանաստեղծությամբ, ինչպես ծովն է ինքն իրեն մաքրում և այդ վիթխարի, ալիքավորվող մակընթացության ու տեղատրվության խառնարանում, հասկանանք ու ըմբռնենք, որ ճշմարտություն ասելու համար անհրաժեշտ է իսկական խիզախում, սխրանք՝ այնպիսին, ինչպիսին գործեց մեծ բանաստեղծը 50—60-ական թվականներին՝ մեր գրականությունը, հասարակական միտքն ու խիղճը փորձելով ազատագրել ահավոր և անպատիվ ստրկամտությունից ու նույնքան գա-

■ Թապարտելի վախկոտութիւննից, ամբողջ հասակով նետվե-
■ լ մարտի անհավասար ուժերի դեմ, համոզված լինելով,
■ որ գնում է ստույգ զոհվելու ապագայի մարդկանց ազատու-
■ յան ու երջանկութեան համար:

Կարլեն Արտաշեսի Դանիելյան
ՊԱՐՈՒՅՐ ՍԵՎԱԿ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԻ ՍԽՐԱՆՔԸ

Հրատ. խմբագիր՝ Ս. Ս. Հակոբյան
Նկարիչ՝ Ս. Վ. Պողոսյան
Գեղ. խմբագիր՝ Վ. Ք. Մանդակունի
Տեխն. խմբագիր՝ Ա. Գ. Խաչատրյան
Վերստ. սրբագրիչ՝ Լ. Վ. Նիկողոսյան

ИБ № 2896

Հանձնված է շարվածքի 21. 08. 89 թ : Ստորագրված է տպագր. 3. 11. 89 թ.
ՎՖ 00143 Չափսը 70×108¹/₃₂: Թուղթ տպ. № 2: Տառատեսակը՝ գրքի
սովորական: Տպագրությունը՝ բարձր: Պայմ. 4,02 մամ., տպ. 4, 22, դուն.
թ. օտ : Հրատ. 2,87 մամ.: Տպաքանակ՝ 10000: Պատվեր 534: Գինը 20 կոպ.:

«Լույս» հրատարակչություն, Երևան—9, Կիրովի 19ա:

Издательств «Луйс», Ереван-9, ул Кирова 19а.

ՀԽՍՀ ԳԱ հրատարակչության Երևանի տպարան,

Մարշալ Բաղրամյանի պ., № 24:

Типография Издательства АН Арм.ССР, 375019, Ереван,
пр. Маршала Баграмяна, 24.

